

Хазяїн

Іван Карпенко-Карий

Комедія в 4-х діях

ДІЄВІ ЛЮДЕ

Терентій Гаврилович Пузир — хазяїн, мільйонер.

Марія Іванівна — його жінка.

Соня — їх дочка.

Феноген — права рука хазяїна.

Маюфес — фактор.

Павлина — кравчиха з города.

Зеленський, Ліхтаренко — економи.

Куртц — шахмейстер.

Петро Петрович Золотницький — родовитий багатий пан.

Калинович — учитель гімназії.

Зозуля — помічник Ліхтаренків.

Лікар.

Харитон — розсильний.

Петро.

Дем'ян.

Дівчина.

Юрба робітників.

ДІЯ ПЕРША

Кабінет.

ЯВА I

Феноген (входить з бокових дверей з халатом в руках). Говоре в другі двері: Петруша! Скажи хазяйці, що халат у мене...

З середніх дверей виходе Маюфес: А, це ви, Григорій Мойсейович? Заходьте!

ЯВА II

Феноген і Маюфес.

Маюфес. Доброго здоров'я, Феноген Петрович!

Феноген. Здоровенькі були. Що це ви нас відцурались? Давненько я вас не бачив.

Маюфес. Діла, діла, діла!

Феноген. Загрібаєте грошки!

Маюфес. Ет, поки заробиш грош, підошви побйош!

Феноген. Ну, не гнівить бога! Домик чудовий купили!

Маюфес. За стільки літ — другії купили не домики, а палати!

Феноген. Мало чого... Е-хе-хе!.. От гляньте!

Маюфес. Халат, ну?

Феноген. Халат мільонера! Бачите, як багатіють. Ще отакий є кожух, аж торохтить! Нового купувать не хоче, а від цього халата і від кожуха, повірите, смердить! Он як люде багатіють: учіться!

Маюфес. Ето што-нібудь особенного!..

Феноген. Ну й оказія ж нам була через цей кожух. Подумайте: швейцар не пускав Терентія Гавриловича у земський банк!

Маюфес. Ну, не пускав, а як пізнав, зараз пустив... Терентія Гавриловича і в рогожі пізнають!

Феноген. А так... Слухайте, Григорій Мойсейович, чи нема у вас на прикметі земельки?

Маюфес. Для вас?

Феноген. Еге. Постарів, треба на свій хліб.

Маюфес. Пора, пора самому хазяїном бути, хоч вам і тут добре.

Феноген. Гріх скаржитись! Та тільки то моя біда, що перше я купував, продавав і мав добрі куртажі, варт було побиватись; а тепер держить при собі. Коли-не-коли перепаде свіжа копійка! Так пошукайте для мене десятин п'ятсот.

Маюфес. Кругленький шматочок! Постараюсь. А тепер проведіть мене до Терентія Гавриловича.

Феноген. Ходім! Тільки шукайте землю поближче до вокзала...

Маюфес. Што-нібудь особенного...

Зеленський (з дверей). Феноген Петрович, можна?

Феноген. Заходьте, я зараз! (Вийшов з Маюфесом.)

ЯВА III

Зеленський, а потім Феноген.

Зеленський. От і шапкуй перед хлопом! Не можна інакше: силу має, а може, сам і нацьковує, аби зірвать, — треба загодить!

Входе Феноген.

Феноген. А що скажете? Кажіть скоріше, бо незабаром сюди хазяйка вийдуть.

Зеленський. Терентій Гаврилович гнів на мене має, і я боюсь, щоб мене не перевели в Чагарник на місто Ліхтаренка; а там менше жалування, у мене сім'я... замовте словечко... (Виймає гроші.)

Феноген. Та що ж я можу... Знаєте, який наш хазяїн, часом щоб не подумав, що ви мене підкупили, у нього честь — перше всього!

Зеленський. Дурно ніхто нічого не робе: ви для мене, я для вас. (Дає гроші.)

Замовте добре словечко, ви найближчий до хазяїна чоловік.

Феноген. Та я попробую... Тільки хто його знає, як... (Бере гроші.)

Це ви мені позичаєте... А якщо нічого корисного не вийде — я віддам.

Зеленський. Ваше слово все переборє. Нехай і в Чагарник переводять, та хоч би жалування не поменшили... Я крадькома сюди, а тепер в контору. (Вийшов.)

ЯВА IV

Феноген (сам, лічить гроші). Двадцять п'ять! Якби не давали, то я б і не брав. А коли дають — бери! І сам хазяїн наш всіх навчає: з усього, каже, треба користь витягати, хоч би й зубами прийшлося тягнути — тягни! Так він робив і так робить від юних літ, а тепер має мільони! Чом же мені не тягнути, щоб і самому стать хазяїном. Та я й не тягну — дають. Тут і гріха немає!..

Голос Пузиря: "Феноген, давай халат".

(У двері.) Ще не зашили, зараз принесу.

ЯВА V

Феноген, Марія Іванівна. Соня і Кравчиха.

Феноген. Натє, та скоріще латайте, бо вже кричали, щоб подавать халат; а я піду до них, скажу, що ви взяли позашивать дірки. (Вийшов.)

Марія Іванівна. Ну лиш, приймайтесь разом. Ось дірка. Ти, Соню, тут латочку наклади; а ось порвалось — тут я зашию; ви ж здіймайте тим часом мірку.

Всі прийнялись за роботу.

Хоч ти що хоч говори — не хоче купити нового, так оце я грошей крадькома наскладала, і ми йому такий халат справимо, що він і сам ним любоватиметься! Бачите, через два місяці рівно будуть іменини Терентія Гавриловича, треба, щоб халат поспів якраз на іменини. Я не можу йому від себе подарувати, бо буде страшенно гніватись, що такий розход зробила, та ще й гроші брала крадькома. Халат, голубочко, буде дуже дорогий! Пятнадцять аршин ліонського бархату, по дев'ять рублів аршин, і двадцять аршин шовку по три рублі, шнур товстий шовковий, чистого шовку, з китицями, — тридцять рублів, вам за роботу п'ятдесят рублів — всього двісті сімдесят п'ять рублів. Це вже Соні так захотілось. Вещ цінна і хоч кому кинеться у вічі, а ви запросите тільки п'ятдесят рублів. Розумієте? Терентій Гаврилович як побачить, що таку дорогу вещь можна купити задешево, сказати, за безцінь, — зараз і купить! Так от ми й діждемось, хоч хитрощами, що цей халат він скине і буде носити такий, що хоч куди — не сором! Ви ж, голубочко, настьогайте підкладку густо-густо узорами; на полах вишийте в гладь буряки з розкішним бадиллям, а на бортах вишийте барана і овечку. Та зробіть так, щоб він зразу побачив, що вещь дорога, а продається дешево! Розумієте?

Кравчиха. Ох, матінко моя Мар'я Іванівна, це то все розумію, тільки навряд чи поспію таку дорогу вещь скінчити за два місяці: робота велика, вишивка копотка, та ще,

знаєте, зразок овечки і барана у мене є на подушці, а буряків нема.

Марія Іванівна. Я вам дам і узори. А щоб поспішить з роботою — візьміть помішницю: я ж і гроші платю не малі — п'ятдесят рублів!

Кравчиха. Та вже і день і ніч будемо удвох з дочкою стьогать і вишивать, тільки прибавите п'ять рубликів.

Марія Іванівна. Як гарно зробите, то й десять дам.

Входе Феноген.

Феноген. Готово?

Марія Іванівна. Готово.

Феноген. Давайте, бо гніваються. Там якийсь чоловік з важним ділом. (Взяв халат і пішов.)

Марія Іванівна. Ну, ідіть же, голубочко, я дам матеріал і узори.

Кравчиха вийшла.

Соня. Мамо! А по-моєму, вівці і буряки вишивать не годиться — це буде смішно... Краще на полах і на борту квітки та гарні мережки, фрески, у мене є узори.

Марія Іванівна. Ні, Соню, квітки — то інша річ, то для молодого, а вівці і буряки татові, як хазяїнові, будуть приємніше. Я вже тата добре знаю, ходім!

Соня. Як хочете, а я б не раїла, бо буде смішно...

Ідуть.

Мамо! Як ви думаєте, чи не сказать би татові про пропозицію Івана Миколайовича?

Марія Іванівна. Ні, дочко. Нехай на іменини приїде і сам скаже. Іван Миколайович — учитель гімназії, чоловік розумний, то зуміє з татком побалакати, а я тим часом поспробую випитати.

Пішли.

ЯВА VI

З других бокових дверей виходе Пузир, Маюфес і Феноген.

Пузир. Феноген, не знаєш, зібрались економистами в конторі?

Феноген. Одного Зеленського бачив. Ох, усердний чоловік, з коня не злазить.

Пузир. Якщо зібрались — клич!

Феноген вийшов.

(До Маюфеса.) Сідайте.

Мовчать

Трудне діло ваше... трудне. У мене своїх овець сорок тисяч, боюся, що паші не стане.

Маюфес. Де ж таки! Оце сказали: паші не стане!.. Торік, як я купив у вас для одного німця валахів, — пам'ятаєте? — то для прийомки три дні їхали вашою землею... їхали ми цілий день. "Чия земля?" — питаємо. "Терентія Гавриловича Пузиря". На другий день знову питаємо: "Чия земля?" — "Терентія Гавриловича". І тільки на третій

день, надвечір, почалась земля Гаврила Афанасьєвича Чобота. Ха-ха! Княжество! Ціле княжество. Німець, що зо мною їхав, дивувався, хитав головою, цмокав губами, а на третій день, сміючись, сказав: "У цього хазяїна більше землі, ніж у нашім герцогстві". Єй-богу, так і сказав. Хе-хе-хе! Та щоб на таких степах не можна було випасти ще дванадцять тисяч овець?

Пузир. Та воно можна! А тільки я вам скажу, що, крім всього прочого, діло ваше опасне... Я, знаєте, опасаюсь, щоб не було якої біди.

Маюфес. Помилуйте, чого боятися? Нічого боятися! Не такі голови це діло обміркували, щоб можна було боятися.

Пузир. Так то так! А тільки, знаєте, несостоятельность на три милійона, та ще обміркована несостоятельность, — рідко кінчається благополучно!.. Щоб, бува, Петро не вскочив у злосні. А тут і я помагаю, переховую!

Маюфес. Що ви? Сохрани бог! Не такі люде ведуть і вестимуть діло... Петру Тимофійовичу помагають значні адвокати і самі найбагатчі купці та хазяїни. Я вже був у чотирьох — всі згодились: хто манухвактуру прийме, хто гурти, хто кінський завод, а з парового млина і винокурні горілку і борошно розвезем скрізь, постройки ж — діло рук чоловічих... хе-хе-хе! Ще й страхову премію візьмем. Не бійтесь, ми хапатись не будемо, а помалу, помалу все імініє зтаїть тихо, як віск на вогні...

Пузир. Опасне діло... А почому Петро Тимофійович думає заплатити кредиторам, не чули?

Маюфес. Копійок по десять, а на худий кінець по двадцять копійок.

Пузир. Так. І Петру Тимофійовичу зо всіми розходами достанеться два милійона чотириста тисяч.

Маюфес. Ні, так не вийде. Рівно милійон назначено тільки на розплату і на всі розходи — агентів багато!

Пузир. Виходить, два милійона чистеньких? І це кругла сума! З нічого два милійона? Капитал! Такого капиталу кредитори не подарують. Найдуться завзяті, будуть судиться, а як діло дійде до суда — тоді погана справа!..

Маюфес. Нікогда!! Візьміть в розсужденіє: вся ця сума розкинеться не на бідолах яких, а на московських, на лодзінських фабрикантів та на. всякі банки! Фабриканти та банки розкинуть потері на других, підведуть свої баланси — і квіта. Ха-ха! Що їм така сума — виграшка!

Пузир. Еге! Для багатьох, мовляв, виграшка, а для одного капитал! З миру по нитці — голому сорочка!

Маюфес. Ха-ха-ха! Істина глибока.

Пузир. Ну, добре. Я переведу на свої степи дванадцять тисяч ваших овець до осені, а восени на салган разом з своїми. Це все добре... А яку ж я матиму користь за поміч?

Маюфес. От за цим же мене й послано до вас, щоб ви сказали свої умови.

Пузир. Трудне діло... Страшне, опасливе діло!.. Двадцять процентів з валової виручки. Менше не візьму.

Маюфес. А чом же не з чистої прибилі?

Пузир. Може, хто другий візьме з чистої.

Маюфес. Про других нічого й балакати. Все діло треба вести без документів, на честь! А кому ж повірять: тільки таким хазяїнам, як ви! Ви не захочете взяти чужого?

Пузир. Навіщо мені чуже, коли у мене й свого доволі... Так двадцять процентів з валової виручки. Коли согласні, переганяйте овець на мої степи.

Маюфес. Ваше слово для всієї околиці — закон, і вже коли не можна взяти двадцять процентів з чистої прибилі, нехай буде з валової виручки. А дозволяйте знати: які розходи будете лічити?

Пузир. Випас, чабани, догляд.

Маюфес. Ваше слово — закон! А на які степи переганяють овець?

Пузир. На Суху Балку — три тисячі, на Роздолля — п'ять тисяч і на Кам'яний Брід — чотири тисячі!

Маюфес. Завтра всі розпорядки зробимо... Терентій Гаврилович, я чоловік бідний, служу і вам, і Петру Тимофійовичу... Самі знаєте... Скільки ваша ласка?

Пузир. Поки не буде видко мого заробітку, я не можу назначити вам нічого. А восени, після салганів, я вас не обділю, заплачу по-хазяйськи.

Маюфес. Ваше слово — закон; ваша честь — вище всяких векселів і розписок! Надіюся, що не обділите бідного чоловіка! Прощайте, треба поспішати, щоб не пропустити поїзда.

Пузир. О, ще поспієте!

Маюфес. А чи на вашім вокзалі можна пообідати?

Пузир. Я нігде на вокзалах не обідаю, бо возю свої харчі. Феноген!

Входе Феноген.

Чи на нашому вокзалі можна пообідати?

Феноген. Бухвет є.

Маюфес. Треба поспішати, бо їсти хочу, аж шкура болить.

Пузир. Тут недалеко.

Маюфес. Та мені небагато й треба: хоч би чарку горілки та шматок хліба... Ха-ха-ха! Так, кажете, бухвет є?

Феноген. Є.

Маюфес. Прощайте! (Вийшов.)

ЯВА VII

Феноген і Пузир.

Пузир. Всякий чорт сюди прийде голодний, а ти його годуй! Нема, щоб з собою привіз солонини там, чи що. Нехай не звикають!

Феноген. Це не ресторація, а хазяйський дім!

Пузир. А він дума — постійний двір. Клич економів.

Феноген (ідучи). Охо-хо-хох.

Пузир. Чого це ти так тяжко зітхаєш?

Феноген (махнувши рукою). Та...

Пузир. Ну, що там, кажи?

Феноген. Зеленський наш дуже стривожений тим, що ви на нього гніваєтесь... А він чоловік усердний, сім'я велика... Жаль мені його дуже, а коли обидите, то й гріх, — він для вас і в огонь, і в воду! З коня не злазить цілий день, побивається...

Пузир. Оцього вже я не люблю! Краще ти не мішайся не в своє діло...

Феноген. Диви, мішаюсь! Самі питаєте, чого зітхаю? Я й кажу, бо у мене болить, а зовсім я не мішаюсь! Ви хазяїн, ваше діло хоч і без хліба зоставить вірного слугу.

Пузир. Ну, ну, годі вже... Клич!

Феноген. (в двері). Заходьте!

ЯВА VIII

Входять Куртц, Зеленський і Ліхтаренко; увійшовши, кланяються. Двері напіводчинені. Феноген, пропустивши економів, сідає на ступі так, що йому все чуть і видно.

Пузир. Доброго здоров'я! Ну як таки ви, пане Зеленський, і досі не загнудали мануйлівських мужиків?! Де ж це видано, щоб на буряках платить робочому по тридцять п'ять копійок в день? (До Ліхтаренка.) Порфирій! Почому у тебе в Чагарнику робили і роблять поденно?

Ліхтаренко. З початку весни по п'ятнадцять копійок, потім по двадцять, тепер, в гарячу пору, по двадцять п'ять на їх харчах!

Пузир. Чуєте? І по двадцять п'ять копійок багато, але все ж таки не тридцять п'ять! Та ще, либонь, ви й харчуєте?

Зеленський. Харчую.

Пузир. Боже мій! І харчуєте?! То це вийде по сорок п'ять копійок. Добре хазяйнуємо! Робочі все заберуть, а нам же що зостанеться, а чим же я буду вам жалування платить? Так не можна, ви не вмієте зробити дешевого робітника!

Зеленський. У нас умови одні, а в Чагарнику, де Ліхтаренко, — умови другі.

Пузир. Умови люде роблять.

Зеленський. Околиця до околиці не приходиться! У Мануйлівці люде більше зажиточні, ніж де: окрім своїх наділів, держать оброчну казенну землю в аренді, артілі почали заводить. А робочий, самі знаєте, тільки там дешевий, де землі нема, де нема за що рук зачепить, де бідність.

Пузир. Так ви зробіть у Мануйлівці бідність!

Зеленський. Це не од мене залежить.

Пузир. Вибачайте, пане Зеленський, це від голови залежить! От побачите, що там зробить Ліхтаренко. Слухай, Порфирій, я тебе переведу в Мануйлівку, а вас, пане Зеленський, в Чагарник.

Феноген (за дверима). Ох-хо-хох!

Зеленський. Помилуйте, за віщо ж! Я торік чистої прибилі дав п'ять тисяч, а цей

рік надіюсь...

Пузир. Порфирій дасть десять тисяч! Ви не умієте з народом, а Порфирій уміє, і дасть десять тисяч, — побачите! От що, Порфирій: мануйлівці запустили недоїмку і не заплатили. Через тиждень та оброчна земля, що держать в аренді мануйлівці, отдається з торгів на новий строк. Треба, щоб казенна земля зосталась за мною, чуєш?

Ліхтаренко. Попробую!

Пузир. Це тобі не борщ, тут пробувать нічого — треба взять! Ти розумієш? Взять! Казенну оброчну статтю взять! Наділи мужицькі на десять літ в аренду взять! А як мужик зостанеться без землі — роби з ним, що хочеш; а поки при землі, мужики все одно що бури, нічого з ними не зробиш!

Зеленський. Я вже пробував...

Пузир. Ви ніколи не пробуйте, а просто — їжте!

Зеленський. Мануйлівців не вкусиш!

Ліхтаренко. Аби зуби.

Пузир. Правда. Ти вже у Чагарнику взяв крест'янські наділи в аренду, тепер стежка протоптана, опит є, починай і в Мануйлівці.

Зеленський. Дозволю собі звернуть вашу увагу на те, що у Мануйлівці є такий учитель-артільщик і біля нього чоловіка три з молодих, що через них і Ліхтаренко зуби поламає.

Пузир. Порфирій, настали зуби! Опит є, стежка протоптана, шквар!

Ліхтаренко. Срібними та золотими зубами можна не то Мануйлівку, не то уїзд, а й губерню можна з'їсти!

Пузир. Нам нужен дешевий робітник, розумієте? А без дешевого робітника хазяйство вести — годі! Так-ви, пане Зеленський, приймайте Чагарник від Ліхтаренка, а він прийме Мануйлівку від вас.

Зеленський. Помилуйте, в Чагарнику менше жалування, а у мене сім'я!

Феноген (за дверима). Ох-хо-хох!

Пузир (глянув на Феногена). Жалування вам буде те саме, що і в Мануйлівці, побачу, як будете справлятися по готовому!

Зеленський. Спасибі!

Пузир. Та от що: як тільки хліб знімете, — триста десятин стерні засієте магаром, щоб була добра отава, бо я купив ще дванадцять тисяч овець, треба гарно випасти на салган. А ви, Карло Карлович, завтра поїдете в степи на прийомну овець — їх туди приженуть. Увечері я дам вам наряд.

Куртц. Еті да, еті нет!.. У нас сорок тисяч овса, а ще дванадцять тисячов купіл, нужен другий помощник, без другий помощник — не можна.

Пузир. Обійдеться, чабани надєжні.

Куртц. Еті — нет! Чабан — цкелей кричал, а шахмейстер голова, еті — да!

Пузир. Для овець доволі вашої голови!

Куртц. Одна голова на п'ятдесят дві тисячов овса — еті нет, еті нікогда.

Пузир. Доволі. Зате я восени вашу голову оливою гарно помастю.

Куртц. Ха-ха-ха! Олифа — еті да! Корошо!.. А тільки помічник нужно.

Пузир. Обійдетесь! А старшого чабана, Клима, виженіть зараз!

Куртц. Зашем, еті — да! Корошій чабан гнать? Собаку корошого гнать, еті — нет!

Пузир. Він мошеник!

Куртц. Клим?! Еті — нет! Еті нікогда!

Пузир. Мені відомо, що як здавали дві тисячі валахів Крячковському, він за десять карбованців додав йому двадцять валахів лишніх.

Куртц. Еті — да? Еті — нет!.. Еті нікогда! Помилявся — можна, проскакувал — можна, а за деньгі — еті нікогда!

Пузир. А я вам кажу— продав! Вигнать! Мені нужні люде надежні, чесні, а як ви станете самі виправлять мошеників, то мене оберуть, як липку. Вигнать! Я йому вірив, а він он який!

Куртц. Еті — да?.. Еті — нет! Еті — нікогда! Я будет узнавал. Шесний шабан, еті — паскудство. (вийшов)

Пузир. Ідіть з богом

Всі кланяються і виходять. Пропустивши їх, входе Феноген.

ЯВА ІХ

Феноген і Пузир. Феноген зачиняє двері, стає на коліна перед Пузирем і цілує його в руку.

Пузир. Що це?

Феноген. Я вже знаю! Ви не скривдили чоловіка, і господь вас наградить! Перше діло — справедливість!

Пузир. Та кого ж я обижав коли?

Феноген. Ніколи, ніколи! За те й вам господь дає. А вас обкрадають.

Пузир. Де ж ти візьмеш чесних людей?!

Феноген. От Клима ви вигнали, бо я дознався за валахів і сказав, а тепер я вам скажу, що Ліхтаренко...

Пузир. Що Ліхтаренко?!

Феноген. Дивиться крізь пальці, не глядить — от що! Та й сам руки вмокає! Як здавали пшеницю, так його помішник, Зозуля, десять лантухів скинув у жида Хаскеля, що хліб скуповує і має на містечку магазин.

Пузир. Це так.

Феноген. Мені сам підводчик розказував, жаль тільки, що я забув його ім'я... Та Ліхтаренко, певно, знає все.

Пузир. Спасибі тобі, Феноген! Ти один у мене вірний слуга! Кругом крадуть і крадуть. Вели, щоб вернули Ліхтаренка.

Феноген одчиняє двері, а назустріч йому Куртц.

Феноген (до Пузиря). Карло Карлович!

Пузир. Нехай іде.

Феноген, пропустивши Куртца, вийшов.

ЯВА X

Куртц і Пузир.

Куртц. Так бить не должно. Еті нікогда!

Пузир. В чім діло?

Куртц. Зічас справка делал: у менья і у конторовських книгах три тисячі сорок валахів — еті да?

Пузир. Так.

Куртц. Дві тисячі продавал, еті — да?

Пузир. Так.

Куртц. У менья тисяча сорок в руках. Знайшіт, еті — нет, еті — нікогда; Клим — шесний шабан, проганяйт нельзя, еті — паскудство!

Пузир. А ви лічили тих валахів, що zostались, почім ви знаєте, що вони всі цілі?

Куртц. Еті — да! Я отвечайт!

Пузир. То друга річ: не стане, то ви заплатите.

Куртц. Я заплатиль?! Еті — нікогда! Клим — шесний шабан, еті — да! А язык, еті — фі!

Пузир. Який язык?

Куртц (показує свій язык). Еті, еті-да! Язык работай — еті да! Ухо слухай, а голова не розсудов?.. Так бить не должно! Не надо слишіл, а надо відел, еті — да!

Пузир. Ну годі, ідіть собі, Карло Карлович, і заспокойтесь. Нехай вже Клим застається.

Куртц. Еті-да! Клим-нет, Карл Куртц — нет! Куртц всі знайт, еті — да! Специалиста место скрозь находіл!

Пузир. Ну, годі вже!

Куртц. Так бить не должно! (Стає серед сцени, і показує язык.) Язык, еті — фі! Еті — паскудство! (Вийшов.)

ЯВА XI

Феноген і Пузир, а потім Ліхтаренко.

Пузир (до Феногена). Ну, що ти скажеш?

Феноген. Карло краде, а Клим помагає.

Пузир. Та всі крадуть, що й казать, кругом крадуть.

Феноген. Та ще ви Карла боїтесь, от він і верховодить.

Пузир. А де ти його візьмеш, такого шахмейстера?

Феноген. Ну то нехай краде?

Пузир. Чого ж нехай? Треба слідкувать. От Карло поїде на прийомну, а ти, Феноген, шатнись по отарах на провірку.

Входе Ліхтаренко.

Що ж це, Порфирій, у тебе крали пшеницю, як возили на вокзал?

Ліхтаренко. Може. Сто тисяч пудів пшениці здавали, двісті підвід возило, може, хто й вкрав.

Пузир. Цілий віз пшениці твій помішник Зозуля зсипав у Хаскеля.

Ліхтаренко. Де ж таки! Лантух-два — то може; а віз — то брехня! Не вірте!

Пузир. А чого ж ти дивишся?

Ліхтаренко. Щоб не крали!.. І на вокзалі здано сто тисяч пудів — вірно!

Пузир. То лишню наважили в амбарі?

Ліхтаренко. Може, який лантух або два — то буває; де ж ви бачили, щоб у великій економії ніхто нічого не вкрав. Та хоч би у мене сто очей було, то й то не встережеш!

Пузир. Так, по-твойому, нехай крадуть?

Ліхтаренко. Я цього не кажу, всі крадуть по-своєму, та без того і не можна, Терентій Гаврилович! І розсиплеться, і загубиться, і вкрадуть яку малезну...

Пузир. З тобою сам чорт не зговорить. Я тобі образи, а ти мені луб'я! То нехай крадуть, питаю тебе? За віщо ж я тобі жалування платю?

Ліхтаренко. А за тих сто тисяч пудів пшениці, що я здав на вокзалі, а ви гроші взяли!

Пузир. Тьфу на твою голову! Чи ти одурів, чи чорт тебе напав?

Ліхтаренко. Терентій Гаврилович, ви тільки не гнівайтесь, а розсудіть гарненько. Будемо так говорити: ви мені дасте Великий шматок сала, щоб я його одніс у комору! Я візьму те сало голими руками, і однесу сало в комору, і покладу: сало ваше ціле, а тим жиром, що у мене на руках зостався, я помастю голову — яка ж вам від цього шкода?

Пузир. Іди собі к чорту, бо ти наважився мене гнівить!

Ліхтаренко. Щасливі оставайтесь! (Іде.)

Пузир. А Зозулю зараз розщитать! Хатнього злодія не встережешся! Сьогодні він тільки голову помастить, а завтра чоботи, а післязавтра й сало візьме!

Ліхтаренко. Воля ваша. (Пішов.)

ЯВА XII

Пузир і Феноген.

Феноген. От чоловік! І риби наловить, і ніг не замоче!

Пузир. Я знаю, що він більше всіх краде, та зате і мені велику користь дає!

Феноген. Ось газети і листи з вокзала привезли.

Пузир (бере листи). Поклади газети на столі, увечері Соня прочитає. (Чита лист.)
Феноген, ти знаєш Чоботового сина, Василя?

Феноген. Бачив. Бова Королевич!

Пузир. Старий просить дозволу сватать Соню.

Феноген. Перше спитайте Соню.

Пузир. Що ти мелеш, з якої речі? Сам кажеш, що Бова Королевич, до того один у

батька, а батько хазяїн на всю округу... Якого ж їй жениха?!

Феноген. А може, у неї є на прикметі!

Пузир. Пройдисвіт! Так буде, як я хочу!

Феноген. Ой, це вам не Катя, та мовчала до смерті, а Соня...

Пузир. Ет, дурущі! (Читає.) Феногенушка! (Встає.) Знай наших! Получив орден Станіслава другої степені на шию — а?

Феноген (цілує його в руку). Слава богу! (Витирає сльози.) Покійний батюшка порадуеться на тому світі!

Пузир. Не дурно пожертвував на приют. Восени поїдемо на засіданій в земський банк — нехай всі ті, що сміялися з мого кожуха, губи кусають!

Феноген. Так ви зробіть собі, Терентій Гаврилович, нову хорошу шубу і хороший сіртек, бо орден буде у вас на шиї, а кожух зверху, то нас знову швейцар виганятиме з прихожої, як торік виганяв.

Пузир. Я розхристаюсь, як будемо входить; тільки на поріг, а тут йому перед самим носом блись — орден! Ну, та й швейцар мене тепер пізнає! Дався я йому взнаки; пам'ятаєш, як молив потім, щоб я ного простив, — у руки цілував, навколішки ставав!

Феноген. Перше опаскудив, на сміх усім кинув, а потім просив... Такого хазяїна виганяв з прихожої, прийнявши за старця, а все через кожух. Старий він, тридцять літ носите, дуже торохтить і сильно лоем тхне.

Пузир. Ну, гаразд. По случаю ордена зроблю шубу з лисичого хутра.

Феноген. Єнот краще!

Пузир. Ну, єнот!.. Хтось стука!

Феноген (одчиняє двері). Петро Петрович!

Пузир. Милості просимо!

Входе Золотницький.

ЯВА XIII

Феноген, Золотницький і Пузир. Феноген цілує Золотницького в руку.

Золотницький. Здоров, здоров, Феноген! А ти, Крез, як поживаєш?

Пузир. Вашими молитвами.

Чоломкаються. Хоч і не такий кремезний, як вам здається.

Золотницький. Не кремезний, а Крез! І все в тім же халаті! Пора тобі його скинуть!

Пузир (сміється). По-домашньому, по-хазяйськи!

Золотницький. Давно я тебе не бачив! Що ж, багато ще купив землі?

Пузир. Нема підходящої!

Золотницький. Все скупив?

Пузир. Ні, ще не все! Може, продаєте Капустяне?

Золотницький. Дай віка дожить, не виганяй ти мене з Капустяного! Потомствених обивателів і так небагато в околиці осталося, все нові хазяїни захопили, а ти вже й на

мене зуби гостриш. Успієш ще захватить і Капустяне, і Миролюбівку.

Пузир. Ні, мабуть, не доживу до того часу!.. А скільки б ви справді взяли за Капустяне? Я не купую, а тільки так цікавлюсь!

Золотницький. Приціняєшся на всякий випадок! Хаха-ха!.. Два мільйони! А? Не по зубах?

Пузир. Продавайте, то й побачите, чи по зубах, чи ні!

Золотницький. Не можна разом все ковтнуть — підожди трохи! От я строю сахарний завод, завод лопне — Капустяне твоє! Ха-ха-ха! Слухай, поки там що: приставай в компанію, три чоловіки уже єсть, давай чотириста тисяч — будеш четвертий, і поставим в Капустянім сахарний завод!

Пузир. Не моє рукомісло! Я цього діла не знаю, а коли не знаєш броду — не лізь прожогом в воду! Ставте самі, а мені дасте сто тисяч авансу, то я вам на увесь завод постачу буряка, як тепер постачаю на Кульпинський завод!

Золотницький. А ти все-таки обдумай. Буряки буряками, а прибилъ від заводу само собою. От поїдемо зараз у город, там тобі все викладуть як на долоні, і ти побачиш, що діло корисне. Завідський промисел — велика річ!

Пузир. Я ще до цього не дійшов!

Золотницький. Пора вже. Поїдемо зараз в город, я тебе ознакомлю з ділом, а ти, прислухавшись, обдумаєш.

Пузир. Це можна. До речі, мені треба орден получить.

Золотницький. Який?

Пузир. Станіслава второй степені на шию!

Золотницький. В такім разі шампанського став!

Пузир. А де я його вам візьму?

Золотницький. Так у городі поставиш, там найдем.

Пузир. Та, може, я ще і не поїду, бо діла у мене дома є, і трохи таки нездужаю.

Золотницький. Уже злякався, що шампанського треба ставитъ. Ну, я сам поставлю; а тим часом давай чого-небудь попоїсти, бо ти не догадаєшся нагодувать, а я голодний!

Пузир. Зараз будемо обідать. Тільки вибачайте — у мене фрікасе нема, а показайськи: солонина до хрину, борщ, заварювана каша до сала та пиріг, може, є з яблук.

Золотницький. Чудово! Аж слина котиться! Слухай, ти ж, здається, земський гласний?

Пузир. Торік вибрали. Тільки я ще ні разу не був. (Сміється.)

Золотницький. Нічим хвастать: це тобі не робе честі. От поїдемо, так будеш і на собранії — завтра почнуться; на черзі важне питання: продовльствие голодного люду до урожаю.

Пузир. Це до мене не тичеться. Це химера! Голодних буде тим більше, чим більше голодним помагать. Он у мене робочим поденним платять тридцять п'ять копійок. Нехай голодні ідуть до мене по п'ятнадцять копійок на роботу.

Золотницький. Діло. От ти це саме скажеш на собранії, і тобі привезуть тисяч

двадцять робочих.

Пузир. То вони мені й голову об'їдять!

Золотницький. Ото-то бо й є! Виходить, треба щось інче придумати, треба обговорити, душею увійти в становище голодних, не дати їм загинути, не дати розповсюдитись цинготній болізни.

Пузир. Це не моє діло! Золотницький. Як?

Пузир. Чудні люде! Голодних годуй, хворих лічи, школи заводь, пам'ятники якісь став!.. Повигадують собі ярма на шию і носяться з ними, а вони їх мулять, а вони їм кишені продирають. Чудні люде!

Золотницький. Які пам'ятники? Не розумію. При чому тут пам'ятники?!

Пузир. Не розумієте? Так от поки ще до обіда, прочитайте оцей лист. (Дає лист.)

Золотницький (читає). "В Полтаві дозволено поставити пам'ятник першому українському поетові Івану Петровичу Котляревському. На цей пам'ятник гроші збирають формально в Полтавщині, але приватне можна жертвувати з відусіль. В числі жертвователів і досі вашого імені нема, але це, певно, від того, що ви не знаєте про таке благородне діло. Так от я і оповіщаю вас про це, щоб доставити вам приємність, разом з другими земляками пожертвувати на пам'ятник поета. Гроші висипаються полтавському голові. Готовий до послуги. Храменко". (Прочитавши, дивиться на Пузиря і говорить.) — Ну?

Пузир. І я кажу — ну?.. Чого їм треба?

Золотницький. Ти хто такий? Малоросіянин?

Пузир. Не криюсь. Природжений хохол!

Золотницький. Так от і пожертвуй на пам'ятник народного поета.

Пузир. З якої речі? Я жертвую на приюті...

Золотницький. Ждучи нагороди?

Пузир. Не криюсь. А Котляревський мені без надобності!

Золотницький. І як тобі не сором отаке говорити? Такий хазяїн, такий значний обиватель, ще й кавалер, а говориш, як дикий, неосвічений мужик: "Котляревський мені без надобності!" Противно й слухати! Поети єсть соль землі, гордість і слава того народу, серед котрого з'явилися; вони служать вищим ідеалам, вони піднімають народний культ... Всі народи своїх поетів шанують, почитають і ставлять їм пам'ятники!!!

Пузир. То, виходить, ви пожертвуйте?

Золотницький. Аякже! Завтра вишлю триста рублів!

Пузир. Ну й буде з них, а від мене не поживляться!

Входить Дівчина.

Дівчина. Пожалуйте обідати!

Золотницький. Прощай!

Пузир. А обідати?

Золотницький. Обідати у такого хазяїна важко, тут і кусок в горло не полізе. До земських діл тобі нема діла, луччих людей свого краю ти не знаєш, знати не хочеш і не

ціниш — я соромлюсь сидіть поруч з тобою за столом!

Пузир. Та чого ви так ображаєтесь за того Котляревського, хіба він вам брат чи сват?!

Золотницький. Ах ти, нещасна, безводна хмара! І прожене тебе вітер над рідною землею, і розвіє, не проливши і краплі цілющої води на рідні ниви, де при таких хазяїнах засохне наука, поезія і благо народа!!!

Пузир. Та це ви щось такс говорите, що я не розумію. Милості прошу обідать!

Золотницький. Ні, поки не даси мені слова, що поїдеш в земське собрание і пошлеш гроші на пам'ятник Котляревському, доти не сяду з тобою за стіл!

Пузир. Та вже для вас: і поїду, й пошлю! (Бере його під руку.) Не робіть же мені безчестя! (Веде його.)

Золотницький. Ах ти... хазяїн, та й більш нічого!

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Сад: ганок, клумби, ослони.

ЯВА I

На сцені нема нікого. По хвилі за сценою чуть голоси: "Ми не собаки, — і собак краще годують! Може, хазяїн і не знає!" Входить юрба робочих.

Петро. Ходім до-хазяїна, нехай побаче, яким хлібом нас годує Ліхтаренко. А ось і борщ— голошак! (Показує глечик.)

Дем'ян. Нічого не допоможе! Краще знімемось отак, як єсть, усі, й другі за нами, та ноги на плечі й гайда!

Петро. Не вигадуй! Ніхто не прийме на роботу, а тим часом Ліхтаренко приведе нас сюди силою.

Дем'ян. Так ми знову покинемо!

Петро. Тоді посадять? І ми тільки літо прогайнуємо. Ні. Будем скаржитись. Коли хазяїн нічого не зробиє, поїдем до начальства. Я ходи знаю. Торік у Чобота було. те ж саме.

Дем'ян. Ну і що ж, допомгло?

Петро. А все ж таки у борщ почали кришити картоплю, а борошно для хліба сіяти на густіше сито і краще випікати.

Дем'ян. Поки обробились, а після Семена так почали годувать та морить роботою, що ми покидали заслужені гроші та й повтікали, а він тоді й не скаржився, бо йому ковінька на руку: мед собі зоставив, а бджіл викурив з улика. Тікаймо краще, поки ще скрізь робота є.

ЯВА II

Ті ж і Фе ноге н (на ганку).

Феноген. Що за гвалт, чого вам, ідоли, треба?

Дем'ян. (з гурту). Сам ти ідол!

Феноген. Ану, вийди сюди, хто то сміливий обзивається?

Дем'ян. (з гурту). Вчені. Зачинщика хочеш? А дулю? Краще ти йди в гущу, то, може, розм'якнеш.

Петро. (до гурту). Та цитьте!.. Діло є до хазяїна. Викличте хазяїна.

Феноген. Що за бунт, чого вам треба?

Всі. Хазяїна!

Феноген. Та не кричіть так, бодай вам заціпило! Хазяїн в городі.

Петро. Ну то хазяйка, може, є?

Феноген. Хазяйка у вас на кухні є.

Петро. Нам пані-хазяйку викличте.

Феноген. А бодай ви не діждали, щоб я для вас пані-хазяйку тривожив, вони у нас хворі.

Дем'ян (з гурту). Бреше, старий пес!

Феноген. Щастя твоє, що я не чую добре, що ти там варнякаєш!

Дем'ян (з гурту). Бодай же тобі так заклало, щоб ти й зозулі не почув!

Феноген. Виходь сюди! Виходь! Я тобі покажу, як такі слова говорить...

Петро. Які слова? То вам почулось, ви ж глухі, дядюшка?

Дем'ян. (з гурту). Глухий, як "дай", а "на" він добре чує!

Феноген. Гайда на роботу!

Всі. Хазяйку давай!!

ЯВА III

Ті ж, Марія Іванівна і Соня.

Марія Іванівна. Що тут таке?

Феноген. Бунт! Гей, Харитон, махай за Ліхтаренком!

Петро. Цитьте всі! (Виходе вперед.) Ніякого бунту, пані хазяйко, ми не робимо, а тільки просьба до хазяїна, а як хазяїна нема, то до вас. Гляньте, яким хлібом нас годують, гляньте, який борщ нам дають!

Соня. (взявши хліб). Боже мій! Мамо, невже це хліб? І такий хліб у нас люде їдять?

Марія Іванівна. Я не знаю, доню, перший раз бачу. Мені до цього нема діла!

Петро. Згляньтесь, пані і панно! Хіба це хліб? Це потембос! Пополам з половою, поки свіжий, то такий глевкий, що тільки коники ліпить, в горло не лізе, заліпляє пельку; а зачерствіє, тоді такий твердий', як цегла, — і собака не вкусе.

Дем'ян. Таким хлібом можна з пушки-маркели стрілять у неприятеля!

Соня. Мамо!

Марія Іванівна. Я не знаю...

Соня. (до Феногена). І ви, Феноген, не знаєте, і ніхто не знає? Чого ж ви мовчите?

Феноген. Це не ваше діло, Софіє Терентіївно!

Соня. Як не моє діло? Як ви смієте так казати? У мене все тіло труситься від жаху, що у нас таким хлібом годують людей; може, й тато не знає, а на нього будуть говорити, що велить таким хлібом годувати робочих; зараз мені йдуть і велить, щоб хліб був хороший. Я сама буду ходити на кухню... Я не знаю, як його зробити, щоб він був добрий, але я розпитаю, навчуся, я не дозволю, щоб так людей у нас годували!!!

Всі. Спасибі вам, панночко!

Петро. Пошли вам боже щастя, що ви заступаєтесь за нас. А ось борщ, гляньте: сирівець зварять, посолять, замнуть пшоном — і готово! Ані бурячка, ані картоплі в ньому нема.

Соня. Я все зроблю, щоб вас годували краще!

Всі. Спасибі!

Ідуть.

З гурту: "Добра душа, а старий чорт язика прикусив".

Вийшли.

ЯВА IV

Феноген, Марія Іванівна і Соня.

Соня (до Феногена). Зараз прикажіть, щоб назавтра і хліб був хороший... Мамо, що йому треба, щоб він був хороший?

Марія Іванівна. Треба сіяти. Це несіяний, і зерно було нечисте.

Соня (до Феногена). Щоб чистили, щоб сіяли і в борщ щоб картоплю і буряки клали!

Феноген. Як тато приїде, то ви йому скажете, — я не смію перемінати його приказу.

Соня. Неправда, неправда! Я не вірю, щоб тато приказував так людей годувати! Мамо! Скажіть ви своє слово!

Марія Іванівна. Я не знаю, дочко, я до економії не мішаюсь.

Соня. Мамо, голубко, треба мішатись, бо люде нас прокленуть! У нас стільки всякого хліба, як води в морі, і весь хліб люде заробляють, вони повинні їсти за свою працю найкращий хліб! Адже ж так, мамо?!

Марія Іванівна. Так, дочко, тільки я не знаю... А от і тато приїхав!

Феноген (про себе). От він тобі, щеня, покаже хліб! (Іде назустріч.)

ЯВА V

Пузир несе покупку. Феноген, поцілувавши його в руку, бере покупку. У Пузиря борода підстрижена і видно на шиї орден.

Марія Іванівна. Не говори, дочко, про хліб, може, тато з дороги гнівний, а ми виберем час і скажем йому.

Соня. Не можу, мамо, ждати! Треба зараз говорити, щоб люде завтра їли і добрий хліб, і краший борщ!

Пузир. Здорові були! Грієтесь на сонечку, ну й я посидю з вами.

Соня. (цілує його в руку). Як вам їздилося, таточку?

Пузир. Нічого, добре.

Марія Іванівна. Що це ти зробив?

Пузир. А що?

Марія Іванівна. Бороду підрізав, чи що?

Соня. І справді... Для чого ви, таточку, підрізували бороду?

Пузир. Для чого підрізав? Ха-ха-ха! Хіба ви нічого не бачите?

Соня і Марія Іванівна. Ні, нічого!

Пузир. Ото сліпі! Так гляньте сюди. (Показує на шию.) Що це?

Марія Іванівна. Хрест!

Пузир. Хрест! Та який хрест?

Соня. Орден.

Пузир. Станіслава второй степені на шию!

Феноген. (підходе). Дозвольте поцілувати!

Пузир. Цілуй! — Феноген цілує орден. — Получив нагороду за приют.

Марія Іванівна і Соня. Поздоровляємо! Поздоровляємо! (Цілють.)

Марія Іванівна. А все ж таки я не розумію: для чого ти бороду попортив?

Пузир. Ніколи ти не догадаєшся, все тобі треба в рот покласти. Орден на шию — розумієш?

Марія Іванівна. Розумію і бачу, що на шиї...

Пузир. Тепер і ти бачиш, і всяке побачить, що на шиї орден; а як була довга борода, то закривала, і ніхто б не побачив! Для чого ж його носить, коли його не видно? Прийшлося підрізати трохи бороду. Розумієш?

Марія Іванівна. Тепер розумію: щоб видно було орден!

Пузир. Так. Ну, а як вам здається: личить мені орден?

Марія Іванівна. Боже, як гарно: зовсім другий чоловік!

Феноген. Так наче ісправник!

Пузир. Ха-ха-ха! О, я й забув. (Показує пакунки.) Це тобі, доню, на плаття купив. Будучи оце в городі, зайшов по ділу в магазин до Петра Тимофійовича... От де торговля так торговля: людей, людей — протиснутись не можіш... п'ять магазинів, гуртовий склад — і скрізь повно купця.

Марія Іванівна. Щасливий Петька!

Пузир. Еге... І в магазині зустрівся я, знаєте, ненароком з начальницею гімназії, купувала своїй дочці на плаття і причепиліся, щоб і я тобі купив такого самого. Якесь дуже новомодне, каже, розхватають, а я, каже, хочу, щоб у Сонічки було таке саме плаття! Вона тебе дуже любить. Найкраща, й найрозумніша, каже, моя вихованка!

Марія Іванівна. А як же не краща, коли по скінченню дали золоту медалю!

Пузир. Петрушка! — Входе хлопець. — Візьми і віднеси в кімнату. Ми потім

роздивимось. Хлопець бере у Феногена покупку і пальто та й несе у хату.

Соня. Спасибі, тату! (Цілує його.)

Пузир (гладить її по голові). Розумна головка!.. Ну, що ж тут нового?

Феноген. Все благополучно.

Пузир. Слава богу!

Соня. Ні, тату, не все благополучно!

Пузир. А що ж тут сталось?

Соня. (подає йому хліб). Гляньте!

Пузир. (розглядає). Хліб!

Соня. І таким хлібом, тату, у нас робочих годують!

Пузир. Скрізь у хазяйнів, по всіх ікономіях, дочко, однаковий — отакий, як бачиш!

Соня. Нехай другі годують, чим хотять! Це не може бути для нас зразком! Таким хлібом гріх годувать людей, тату!

Пузир. Робочого чоловіка не можна, моя дитино, нагодувать іншим, білішим хлібом: він буде раз у раз голодний. Робочий чоловік, мужик, не любить білого хліба, бо він і не смашний, і не тревний. Оце самий настоящий хліб для робочих! Питательний, як кажуть лікарі!

Соня. Та це не хліб, тату, це кирпич! [1]

Пузир. Бог зна що вигадуєш! Якого ж ще хліба треба? (Хоче одламати — не ламається, хоче одкусить — не вкусе.)

Соня. Бачите: ні вламать, ні вкусить!

Пузир. Треба розмочить!

Соня. Тату, мій лебедику, не дозволяйте людей годувать таким хлібом. Недурно казали в гімназії, що у нас людей годують гірше, ніж свиней; насміхались, я плакала і запевняла, що то неправда, а тепер сама бачу, і вся моя душа тремтить! Тату, рідний мій, коли ви любите мене, шануєте себе, то веліть зараз, щоб людей краще харчували! А поки я буду знать і бачить, що у нас така неправда до людей, що вас скрізь судять, проклинають, мені ніщо не буде мило, життя мое буде каторгою!!

Пузир. Ну, годі, годі! Заспокойся. Я звелю, щоб харчі були кращі. Іди проходись по садочку, заспокойся, заспокойся! Стара, йдіть удвох...

Соня і Марія Іванівна пішли в палісадник і зникли в саду.

ЯВА VI

Пузир і Феноген.

Феноген. Поки ще казенного назначать, а ми вже діждалися свого інспектора...
Біда!

Пузир. Ліхтаренко таки дуже вигадує на хлібові. По відомості, певно, показує чистий, а дає — бач який. Справді не вкусиш! Та й не час тепер таким хлібом годувать: ще покидають робочі, возись тоді з ними, а пора наступає гаряча. Скажи йому, що такий хліб можна давать тільки з першого сентября, як обробимось: тоді половина

строкових не ви-держе, повтікає, а жалування зостанеться в кишені... Отак, скажи йому, розумні хазяїни роблять! Перекажи зараз Ліхтаренкові, щоб такий хліб давав тоді, як доробимось, а тепер нехай годує краще і в борщ картоплю нехай дає. Розтривожили мені дитину!..

Феноген. Ага! А я казав: Соня — це вам не Катя! Та мовчала до смерті, а цю не переможеш, що захоче, те й зроби!

Пузир. У мене вдалась!

Феноген. Ні, не те... гімназія, золота мендаль... От і вийшов інспектор!

Пузир. Ну, нічого бурчать! Роби, що велю!

Феноген. З такою нічого не зробиш. Не піде вона за Чобота, а піде за кого схоче.

Пузир. Не твоє діло!

Феноген. (ідучи). Гімназія, золота мендаль — от і діждались, нажили інспектора!

ЯВА VII

Пузир (сам). Нема вже у мене того духу, що колись: постарів, полохливий став. От прийняв від Петьки Михайлова дванадцять тисяч овець, восени чистої прибилі двадцять тисяч, а тривожусь. Нема-нема та й подумаю: а що, як Петька вскочить у злосні! Не такий же й Петро, щоб ускочить, — це ідол в комерції, а тривожусь... Постарів, полохливий став!.. Перше йшов за баришами наосліп, штурмом кришив направо і наліво, плював на все і знать не хотів людського поговору, а тепер такий пустяк — тривожить! Знову, дочка тільки сказала, що над нею сміялися в гімназії, і мене аж у серце кольнуло. Люде знають про мене більш, ніж я думав... Натурально: то з степу не вилазив, а тепер почав між люде виходить, і треба оглядатись, що люде скажуть. І без людей погано, і з людьми погано... Не можна інакше (помацав орден): кавалер! (Пішов.)

ЯВА VIII

В палісаднику показуються Марія Іванівна і Соня. Соня з лійкою.

Соня. Я заспокоїлась, мамо; буду поливать квітки, полоть грядочки, а ви йдіть — одпочиньте.

Марія Іванівна. Дитино моя кохана! Від розмови з тобою я бадьорніща стала, ніж зранку. Ти така смілива, така розумна та так гарно говориш, що я, слухаючи тебе, молодію. І я така була, доню, не думай собі! А життя, знаєш, помалу перекрутило! Ми були так собі хазяїни, з середнім достатком, а тепер — де воно й набралось? Правда, тридцять п'ять літ працювали, сильно працювали. Ми, дочко, ніколи не знали, що можна, а чого не можна; аби бариш, то все можна! А от ти інакше дивишся... може, й твоя правда! Піду ж я справді, поки до обіда — дещо перегляну (пішла), поштопаю, полатаю.

ЯВА ІХ

Соня (сама). Боже, як важко було на душі! А от тільки перший ступінь зробила — і легко стало, мов крила вирости! Тепер буду слідкувати, буду на кухню ходити, буду з татком скрізь їздити, щоб усе бачити, щоб усе знати — як воно робиться... Таке велике хазяйство і все мені достанеться одній, а я не знаю нічого, не знаю, де тут зло, і не можу нічого зробити доброго... Ой боже мій! Це ж Іван Миколайович!

ЯВА Х

Соня і Калинович.

Соня. Іван Миколайович! От спасибі! Яким вітром?

Калинович. Південним, теплим! Доброго здоров'я та боже допоможи!

Соня. Спасибі! Сьогодні табель, здається?

Калинович. І празник для мого серця! Як же поживаєте, сільська обивателько?

Сідають на ослін.

Соня. Ох, не питайте! Тяжко було через те, що не знала, що робити і як робити... І тільки сьогодні випадково наскочила на стежку, і стало радісно! Тепер радість моя ще виросла стократ, бо бачу вас, мій дорогий учителю, і можу з вами поділитись своєю радістю.

Калинович. І я радію, що бачу вас в такому ясному настрою. Ну, а після цієї передмови розкажіть, яке ви найшли тут діло?

Соня. Знаєте, Іван Миколайович, я задихалась перед цим великим хазяйським колесом; воно так страшно гуде і так прудко крутиться, що мимо мене пролітали, мов у сні, самі тяжкі вражіння, і я навіть не могла розібратись ні в чім, а тільки серцем чула, що тут навкруги мене робиться неправда, зло; а поправити, зупинити зло — несила, бо нічого добре не розумію! Тепер попала на стежку. І от перше всього взяла собі задачу: слідкувати, щоб добре робочих харчували, а там, далі, я увійду і в саму суть!

Калинович. І суть задавить вас! Вона далеко страшніша, ніж те невидиме колесо, що так лякало вас! Скажу вам, що тепер єсть інтелігентні, чесні хазяїни, сильні духом, котрі борються з старою закваскою в хазяйстві, бажаючи постановити правдиві відносини між хазяїном і робітником, але не знаю, чи їм це вдасться! Таких борців ще мало, — правда, тільки не вам ряди їх поповнять!.. Бог з ним, з хазяйством: трудно там правду насадить, де споконвіку у корені лежить неправда! Краще ходім поруч зо мною на корисну працю в школі. Правда, що й там трудно теж, а все ж таки ми труднощі переборем — на те є биті шляхи — і будемо між молоддю насаждать ідеали кращого життя! Будущина в руках нового покоління, і чим більше вийде з школи людей з чесним і правдивим поглядом на свої обов'язки перед спільною громадою, тим скоріше виросте серед людей найбільша сума справедливості!.. Простіть мене, Софіє Терентіївно: я забув, що ви вже не вихованка, і читаю сам лекції...

Соня. О, ви воскрешаєте у моїй пам'яті дні першого знаомства... Я прийняла всі

наші ідеали і жажду, і шукаю, де мені їх до життя прикластц... А от і шлях ви показали, і поведете сліпу...

Калинович. А поки ми підемо своїм шляхом, добре і те, що ви задумали робити. Тільки я не думаю, щоб вам це удалось. Тато не привик до тих ідеалів, які ви будете кому у вічі тикать; у вас щохвилини буде непорозуміння, сварка... Ну, що робить? Це перехідний ступінь; ви ж, певно, казали татові й мамі про наше власне діло? Що вони?

Соня. Мама зна і рада, а татові ще не казали. На татові іменини ви приїдете і самі побалакаєте. Та ще захопіть Золотницького, — тато буде рад. Петро Петрович має на тата вплив... А тільки ви не бійтесь нічого: я вас не зрадю — от моя рука!

Калинович (цілує руку). Рука сильна, і опертись на неї можна. А як тато не згодиться?

Соня. Тоді я приїду в город і ми повинчаємось, та й годі!

Калинович. Браво, рішення радикальне!

Соня. Ходім же поки що у хату. Я вам заграю, ви заспіваєте, а тато любе спів.

Калинович. Ходім. — Ідуть. — Я буду так співать, щоб ти... щоб ви...

Соня. Ну, ну, вже не поправляйся, говори "ти", для мене це принятно.

Калинович. Щоб ти у кожній ноті чула моє до тебе щире кохання!..

Соня. Отак саме і я буду акомпаніровать. А старі наші будуть таять! Музика до всякого серця і до всякої душі однаково говорить своїм улесливим, чарівним язиком!

Пішли.

ЯВА XI

Ліхтаренко і Феноген (за сценою).

Феноген. Ой-ой-ой! Вийшли.

Ліхтаренко. Ой-ой-ой!

Феноген. Я вас не боюся!

Ліхтаренко. І я вас не злякаюсь!

Феноген. Побачимо!

Ліхтаренко. Побачимо!

Феноген. Що ви мені можете зробити?

Ліхтаренко. А ви мені що? Я не Зелепський.

Феноген. Я? Ха! Я дещо знаю. Скажу — і полетиш!

Ліхтаренко. І я дещо знаю. Скажу — і зостанусь, а Феногенові в потилицю!

Феноген. Ти про мене нічого не знаєш худого.

Ліхтаренко. І ти про мене нічого не знаєш.

Феноген. А за буряки!

Ліхтаренко. А за валахи!

Феноген. Що — за валахи? Що? Ну, скажи!

Ліхтаренко. Перше скажи за буряки, а я починать не хочу.

Феноген. А хто при здачі буряків взяв з заводу п'ятсот карбованців?

Ліхтаренко. Я взяв. Та не докажеш, не в ті взувся! А ти взяв за валахи з купця по гривенику від валаха — двісті рублів, і я докажу, бо маю лист від Крачковського!

Феноген. Я не брав — він сам дав.

Ліхтаренко. Еге! Не вмер Данило, та болячка вдавила! Слухайте, Феноген Петрович! Ви не сваріться зо мною, бо наскочила коса на "камінь. Я не з тих, що бояться! Ні! Так і знайте. Беріть — я вам не заважаю, не заважайте й мені! Я не візьму по-дурному, а перше зроблю хазяїнові користь, а потім і себе не забуду... Краще зробимо між собою договір: брать, де дають і де можна, а па менших звертатъ! От ви хотіли вигнать Кліма — так і треба, щоб замазатъ очі за валахи, бо й він дещо знає, — тільки вам це не удалося; хотіли нашкодить за пшеницю мені, та нашкодили Зозулі... Бо ви чули дзвін, та не знаєте, відкіль він, постаріли, нюхало зопсувалося! За пшеницю я взяв теж п'ятсот рублів, по півкопійки з пуда, ану, докажіть... То-то! А якби ви були в компанії зо мною, то я взяв би по копійці і вам дав би триста карбованців, а хазяїн взяв би не сорок тисяч чистоганом, а тридцять вісім... Чого ж йому ще? Дай боже повік! Що, хіба не правда?

Феноген. Правда!.. Дивлюсь я на тебе і думаю: де ти такни узявся? От вік прожив коло таких діл, де кожний день одним великі бариші, другим гроші, а третім, як кажуть, шиші, — а такого ідола, як ти, не бачив! Ми хоч крились і криємось, а ти говориш про те, що взяв чи вкрав, немов кому добро зробив!!!

Ліхтаренко. А як же б ти думав?! Що то за слово — украсти? Украсти можна тільки коняку, вола і все те, що є живого і що готове вже лежить на своєму місці. Я нічого такого не беру, не краду — боже сохрани! Я так роблю: щоб все те, що є в хазяїна, було ціле і щоб мені була користь! Це комерчеський гендель! От я одберу від мужиків оброчну казенну землю, візьму наділи в аренду, і мужики, оставшись без землі, будуть робить на нашого хазяїна, як кріпаки! Та щоб від такого комерчеського генделя не матъ користі! Тоді б я лічив себе посліднім дурнем! Хазяїн хоче заробить, і я хочу заробить? Всі рвуть, де тільки можна зірватъ, а я буду дивиться та завидоватъ, як люде багатіють? Я не такий! Завидують тільки недотепи!

Феноген. І розумно, і правдиво! І де ти такий узявся? **Ліхтаренко.** Хазяїни вихохали! Бачите, колись, кажуть, були одважні люде на війні, — бились, рубались, палили; голови котились з плеч, як капуста з качанів; тепер нема таких страховий і вся одвага чоловіча йде на те — де б більше зачепить!.. Колись бусурманів обдирали, а тепер своїх рідних! Як на війні нікого не жаліли, — бо ти не вб'єш, тебе уб'ють, — так тут нема чого слини розпускать: не візьмеш ти, то візьмуть з тебе!

Феноген. Ну, поцілуємся і будемо товаришами!

Цілюються.

Ліхтаренко. Так краще! Знайте, що Петька Михайлов дуту свою торговлю і все хазяїство хоче зірватъ міною банкрутства. Банкрутство — комерчеський гендель! Цим способом він обікраде багато людей, а сам наживе міліон! Мені вже відомо, що і наш хазяїн взявся йому помагатъ і переганяє на свої степи дванадцять тисяч овець. Куртц — "еті нікогда!", бо він дурень, а ми — "еті всегда!". При салганах будете ви — не ловить

же гав! Коли перше брали копійку, беріть десять! Жалітись не будуть, нема куди: тут вор у вора краде! Коли що треба, я поможу, зате ж, що б я не зробив, — помагайте! Що б ви не почули: кому і скільки я дав одступного на торгах за оброчну казенну землю, за скільки я підкупив полномочених і всю громаду віддять свої наділи в аренду, — не ваше діло!

Феноген. Я і сліпий, і глухий, і німий: роби, як хочеш, та мене не забувай.

Входе Зозуля.

ЯВА XII

Ліхтаренко, Феноген і Зозуля.

Зозуля. До речі я вас тут обох застав! Ви, Феноген Петрович, хазяїнові наговорили, а Порфирій Аристархович, не заступились, і я зістався осоромлений невинно і без хліба!

Феноген. Тебе покарано для приміру, щоб другі бачили кару і боялись! А без страху — один візьме, другий візьме, потім розореніє; а ми всі хліб коло хазяїна їмо... Бережи хазяйського добра, як ока: гріх великий потай брать з економії.

Зозуля. Так я ж не брав, бога бійтесь!

Ліхтаренко. То хтось другий взяв: з пальця ж не висмоктали.

Зозуля. То я за другого повинен страждать?

Ліхтаренко. А так. От тепер тебе розщитали, гріх покрився, все затихло, і хазяїн заспокоївся, не буде гризти других. Потім, може, ще що пропаде, скажуть: Зозуля взяв, — а тебе вже нема, і знову тихо, і для других полегкість. Тут колесо так крутиться: одних даве, а другі проскакують!

Зозуля. У мене волосся на голові піднімається від ваших речей. Невже вам ні крихти не жаль мене, моєї честі і моєї сім'ї? Я ж нічого не взяв, і ще навіть не навчився красти, бо тільки торік з земледільчеської школи вийшов. Ви ж цим псуєте навек в моїм житті шлях: мене ніхто не прийме на службу!

Феноген. Приймуть! Ні доброго, ні злого атестата тобі не дадуть; публікації об тім, за віщо тебе розщитали, нігде не буде, то й місце, бог дасть, найдеш собі! Тільки раю тобі: служи чесно, не паскудь своїх рук, то й ця вина тобі проститься; коли ж нас хто запитає: чого розщитали? — то і ми скажемо: сам не захотів!

Зозуля. То це й уся порада? То й хазяїн те саме скаже?

Феноген. Хазяїн сам сказав — розщитать тебе.

Зозуля. Боже мій, боже мій! Що ж я татові скажу, що мати подума? Вони раділи, бідолахи, що я на хорошому місці, що буду їм помагать і менших братів вивести в люде, і на тобі — прогнали, прогнали ні за що, а кажуть: украв! Боже мій! Я украв! Та скоріше б у мене рука відсохла, ніж протягнулась до чужого, скоріще б мозок мій висох в голові, ніж прошептав мені думку украсти! Невже ні в кого з вас не поворухнеться серце жалем на мої правдиві слова, що я так щиро вам кажу?

Ліхтаренко. Так говорять усі, кого приструнчить лихо. Звідкіль же мірку взять,

щоб нею змірять, що те, що ти говориш, — правда?

Зозуля. З серця, з серця чоловічого повинна мірка виникать, та тільки серця в вас немає, а честь давно вже потеряли, бо ви самі злодюги і не повірите нікому, що він не краде так як ви. Бодай же дітям вашим до всіх їх діл таку, як ви до мене, мірку прикладали! Кати бездушні ви! (Пішов.)

Ліхтаренко. Оце той дурень, що й в церкві б'ють!

Феноген. Смирився б, поплакав, походив, попросив, навколішках попросив — і знову б прийняли; а він бач як носа підніма і так нас опаскудив, що коли б почув хто, то ще б подумав справді, що ми злодії...

Ліхтаренко. Таким дурнем колись і я був... А хто б тепер повірив? Ха-ха-ха! Життя навчить. Молоде — дурне!.. Так я підожду в конторі, а ви про все доложите хазяїнові так, як слід... Не забувайте тільки нашої умови, тоді добре буде нам обом! (Пішов.)

ЯВА XIII

Феноген, а потім Калинович, Соня і Пузир.

Феноген (сам). Бачив я комерчеських людей багато, а такого ідола, як Ліхтаренко, ще не доводилося бачить!

Входять на крильце Калинович, Соня і Пузир.

Пузир. Знаєте, я б на вашім місні з таким чудовим голосом у нротодіякони пішов: вічний і не важкий кусок хліба!

Соня. Учитель гімназії, тату, більш забезпечений, ніж протодіакон.

Пузир. Ні, дочко, протодіакон і забезпечений більше, і якомсь видніше місто!.. А принятно, принятно ви співаєте. Отакий у мене був колись чабан: як заспіває, то всі плачуть!.. Що ж, неграмотний, — а вже я його вивів би в діякони. Ай співав, ай співав! Як заведе, бувало, "Он з-за гори, з-за лиману"... А-а! Чудово співав!

Калинович. Де ж і голосам быть, як не в народі. Що виростає на волі, серед степу широкого! А у вас, кажуть, єсть такі степи, що нагадують собою степ Гоголя?

Пузир. Не знаю, я на степах у Гоголя не бував!

Соня. Гоголь, тату, писатель; він в книжці степ описав дуже гарно.

Пузир. Ха-ха! Який там в книжці степ? От якби він побачив справжній степ без краю, на котрім де-не-де мріють отари овець, а тирса вище пояса, мов шовком землю укриває і шумить, шумить... Я всю молодість провів у степу...

Калинович. А ви поетично малюєте степ... (До Соні.) Талант!.. Прощайте!

Соня. Краще б ви поїхали нашими кіньми, правда, тату?

Пузир. А чом же такого співаку та не одвезти!

Калинович. Спасибі! У мене є звозчик.

Пузир. І весь час тут стоїть? Охота гроші тратить, певно, багато маєте... Ха-ха-ха!

Калинович (сміється). Буде з мене!

Пузир. Прощайте! Кланяйтесь начальниці гімназії — дуже приятна женщина (Іде.)

Калинович. Добре!

ЯВА XIV

Вбігає Харитон.

Харитон. Феноген Петрович, нещастя: Зозуля повісився!

Феноген. Де?

Харитон. Уранці получив в конторі роцот, а оце свіжо повісився!

Соня. Ай!!

Калинович. Хазяйське колесо роздавило!

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

Кабінет.

ЯВА I

Феноген (один. Читає лист). "Многоуважаемый Феноген Петрович. Поспешаю очень спешно уведомлять вас, что даже очень весьма хорошее і доходное іменіє для вас нашлось. П'ятсот десятин, став рибний, водяной млин на два постава з фолюшами. От станції трьох з половиною верстов". (Говоре.) А де, то й не каже, боїться, що обійдусь без нього, — хитрий з біса. Ну, що ж далі? (Читає.) "У городі новост: сьогодні Петра Тимофійовича посадили в острог!" (Говоре.) Отака ловись! Банкротство не удалось. (Читає.) "Большой скандал, і многим людям нещастя. На днях буду у ваших местах. Поговорім подробно. Хазяїну об острог пока не говоріть. Ваш покорний слуга Григорій Мойсейович Маюфес". (Говоре.) Погано. Ліхтаренко казав, що у це діло вскочив і наш хазяїн. Чи сказати йому, чи справді промовчати? Мовчати краще, щоб не виявились часом мої стосунки з Маюфесом.

ЯВА II

Феноген і Марія Іванівна.

Марія Іванівна. Ну, Феногенушка, що ж наш іменинник, вже одягся?

Феноген. Одяглися. Уговорив-таки надіть крохмальну сорочку і новий сюртук; а при ордені зовсім не той чоловік, і Золотницькому не вступлять. Сидять і якусь комерцію на щотах викладають.

Марія Іванівна. Слава богу, хоч причепурился. Соня вчора цілий вечір умовляла, бо, може, хто з города сьогодні приїде... От що, Феногенушка: я йому справила такий новий халат, що ах! Тільки ж ти знаєш, що Терентій Гаврилович буде сердиться, коли дознається, що я на халат багато грошей потеряла, так ти йому не говори, а поможи. Халат принесе Павлина і запросе за нього тільки п'ятдесят рублів. Сам побачиш, що це все одно, що дурно взять таку дорогу і гарну вещь! На случай же Терентій Гаврилович

не захоче брать халата, уговори його, ти умієш. От тобі за це на чай п'ять рублів...

Феноген (бере гроші). Спасибі, Марія Іванівна; ради того, щоб Терентій Гаврилович носили гарний халат, я й дурно (ховає гроші) все зроблю, аби халат купили!

Марія Іванівна. Гляди ж, Феногенушка! Павлина тут сидить і жде. (Говоре у прихожу.) Ви ж постарайтеся, Павлина, не жалійте слів, умовляючи.

Павлина (висунувшись у двері). Будьте певні. Я вже знаю, що говорить... (Причиняє двері.)

Феноген. Та ви не тривожтесь, купимо!

Марія Іванівна. Ради бога, Феногенушка! (Пішла.)

ЯВА III

Феноген, потім Пузир і кравчиха.

Феноген (один). Гарно почався день: п'ять рубликів вже маю.

Входе Пузир.

Пузир. Нікого ще не було?

Феноген. Економи ждуть в конторі; а тут у нас сидить Павліна з города, знаєте?

Пузир. Знаю. Чого їй треба? Це вже хоче покористуватись іменинами і здерти що-небудь. Терпіть не можу цієї бідноти. Як побачу старця, то, здається, тікав би від нього скільки сили.

Феноген. Щось принесла, не дає й глянуть, каже — подарунок.

Пузир. Клич!

Феноген (у двері). Заходьте, Павлина.

Входе Павлина, з пакунком, закутаним у білу простиню.

Павлина (кланяється). З іменинами! Дай боже много літ жить та багатіть.

Пузир. Спасибі. А це що?

Павлина. (розгортає). Вещ княжеська! Ночей недосипала, два місяці удвох з дочкою працювали. Прийміть від бідної вдови і не оставте своєю милостю.

Пузир. Що ж там таке, показуй мерщій!

Павлина (показує). Богом присягаю, що ні у кого такого халата немає, — заказний.

Феноген. Ай халат, оце халат, так-так! У таким халаті можна і на засіданіє в земський банк. Гляньте: буряки! І овечки!..

Пузир (розглядає). Скільки ж ти за нього хочеш?

Павлина. Бархат ліонський, шовк як луб, а робота! Два місяці трудились удвох!

Пузир. Ну, годі вже хвалить, товар видко, кажи, скільки?

Павлина. Скільки ваша ласка?

Пузир. Що там ласка! Чого доброго я помилюся і дам за нього більше, ніж ти сама хочеш. Кажи свою ціну за товар.

Павлина. Оцінуюте самі... Феногенушка, ну, як по-вашому: ви світ бачили, людей знаєте — оцінуюте по совісті.

Феноген (розглядав ніби міркує). Що ж, сто карбованців.

Пузир. Тю!

Феноген. Чого ж тю?

Пузир. Купуй собі!

Феноген. Та, побий мене бог, при всій своїй бідності дав би п'ятдесят рублів.

Пузир. Ну то давай.

Феноген. Одно, що мені не до лиця, а друге — я буду у княжеськім халаті, а ви в такім, що сором і в руки взять, — не приходитьсь.

Пузир. То нічого! Нарядишся, як пава, і будеш мене смішить! Ха-ха! А люде пізнають, де Феноген, а де хазяїн, хоч би я й рогожу надів.

Феноген. Та хто його знає! А скільки ж, справді, ви, Павлино, хочете? Кажіть свою ціну.

Павлина. Тільки для нашого благодітеля можу віддати за п'ятдесят!

Феноген. Все одно що дурно!

Пузир. А скільки ти йому дала факторського?

Феноген. Заслужив... Спасибі... (Іде до дверей.)

Пузир. Ну, вернись! Що ти, жартів не вмієш розуміть?

Феноген. Я по совісті кажу, а ви — фактор!

Пузир. Ну, ну! Беру вже халат, зроблю тобі приємність! На! (Дає Павлині гроші.) Переплатив карбованців десять. Ну що ж, переплатив — переплатив, це вже тобі на бідність!

Павлина. Та цей халат коштує більше двохсот карбованців. Мені його Петро Тимофієвич заказали, та тепер їм не до халата: вчора їх посадили в острог.

Пузир. Що? Петра — в острог?

Павлина. Посадили голубчика. Та я, як почула, що їм тепер не до халата...

Пузир. Відкіля ж ти це знаєш?

Павлина. Вчора про це весь город говорив.

Пузир. Та, може ж, це ще брехня?

Павлина. Всі лавки і склади, кажуть, опечатали.

Пузир. За віщо ж, не чула?

Павлина. Бог його знає... Мошенство якесь!..

Пузир. Погано... Погано!

Павлина. Прощайте! (Вийшла.)

ЯВА IV

Феноген і Пузир.

Пузир. Погано... Чув?!

Феноген. Чув.

Пузир. Так і ти чув? Від кого?

Феноген. Та що ви, бог з вами! При мені говорила жінщина, та щоб не чув — хіба я

глухий?!

Пузир. Ні, бач, я подумав, що ти від кого другого чув. А як ти думаєш: чи це правда, чи тільки поголоска?

Феноген. Мені здається, що це з заздрощів мелють язиками. Петро Тимофієвич багатіє не по дням, а по часам, люде заздять і плещуть!

Пузир. А звідкіля б же вона взяла?

Феноген. З базарю... Чого тільки на базарі не плещуть... (Глянув у вікно.) О, пан Золотницький!

Пузир. Петро Петрович! От спасибі йому, це велика честь для мене!

Феноген. Аз ним той, як би його... учитель гімназії — Калинович.

Пузир. Із Петром Петровичем в одному екіпажі?

Феноген. Еге.

Пузир. От вже за це я не вхвалив Петра Петровича: колись там, ще студентом, каже, Калинович дітей у нього учив, а тепер возиться з ним, як приятель! І чого тому Калиновичеві від мене треба? Увадився до нас, як свиня в моркву.

Феноген. Глядіть, чи не до Соні!

Пузир. Отакої! Де ж таке? Рівнялась свиня до коня, та шерсть не така. Вони пройдуть в гостину, там їх Соня прийме, а ти клич економів — нехай ідуть сюди.

Феноген вийшов.

ЯВА V

Пузир (один). Чи не чули вони... Калинович сьогодні з города, він повинен знать правду про Петра. (Важко переводє дух.) Ху ти, господи, як мене перетривожила ця звістка, аж в грудях здавило. Погано... погано. Ще чого доброго і я вскочу. Згарячу не придумаєш, що його робити. Перше всього треба заспокоїться. Ху ти, господи...

Входять економи.

ЯВА VI

Зеленський, Ліхтаренко, Куртц і ще чоловіка три.

Ліхтаренко (з підносом, на которім хліб і вінки з колосся).

Поздоровляємо з іменинами, з наградю і з обжинками разом.

Пузир (приймає піднос). Спасибі, спасибі. Сідайте. — Сіли. Мовчать. — А ніхто з вас вчора не був у городі? — Економи переглянулись. Мовчать.

Ліхтаренко. Ні.

Пузир. Я думав, може, хто чув які цікаві новинки городські.— Мовчать.— А скільки у нас поставили кіп усього хліба?

Ліхтаренко. В близьких трьох економіях двадцять дві тисячі кіп однієї пшениці; а другий хліб ще не злічили.

Зеленський. Завтра скажемо.

Пузир. Поїду зараз подивлюся копи. Слава богу, урожай хороший, аж дух радується!

Ліхтаренко. А вчора посадили...

Пузир (схоплюється). Посадили! Хто тобі казав?

Ліхтаренко. Ніхто нічого не казав. Посадили, кажу, у мене двадцять п'ять кабанів у саж для відкорму.

Зеленський. І я двадцять посадив.

Пузир. Ага! (Сміється.) Добре, добре, бо вже скоро і буряки треба копати. Починайте цей рік раніше, а то не управимось: сила буряка.

Ліхтаренко. Я за свої не боюся. Тепер мануйлівці в наших руках!

Пузир. Хіба вже наділи взяв в аренду?

Ліхтаренко. Аякже, взяв!

Пузир. Митець! Чом же ти не говориш?

Ліхтаренко. Навмисне приборіг приятну звістку на сьогодні. І наділи взяв на десять літ, і казенна оброчна стаття за нами!,

Пузир. Оце ти мене повеселив... А що, пане Зеленський?!

Зеленський. Та чи буде з того користь?

Ліхтаренко. Буде!

Зеленський. Побачимо.

Пузир. А чому взяв?

Ліхтаренко. Казенна по вісім карбованців, а наділи двадцять п'ять карбованців десятина в год.

Пузир (цмока губами). Овва! Оце вже на Ліхтаренка не похоже!

Ліхтаренко. Не полохайтесь, бо і я, вибачайте, скажу: це вже на Терентія Гавриловича не похоже. Ми маємо під боком безземельних робочих, — яку ціну дамо, за таку й підуть! Нікуди ж дітись, бо тут і дома, і замужем. От вам в десять літ певного бариша п'ятнадцять тисяч тільки на одних робочих, а земля сама себе окупе!

Пузир. Ні, що не кажи, а таки прорвався! Я думав, що ти візьмеш дешевше!

Ліхтаренко. Не можна було ніяким способом: разів десять мусив напиватись з мужиками, музику наймав, сам танцював, насилу витанцював! Одних розходів на підкуп несогласних та на угощення — п'ятсот сорок вісім рублів — тридцять дев'ять копійок.

Пузир. Ой-ой-ой! Такі розходи!

Ліхтаренко. Та одступного за казенну землю з другими розходами чотириста п'ятдесят два рублі. Я щот покажу... А розкиньте на десять літ, то й вийде по одній копійці на десятину; коли ж невігодно, можна від наділів одказатись — єсть такий пункт. А як я винен, що не спитав, то розходи верну назад. Що робить?

Пузир. Оце вигadaв! Посватав у мужиків землю, танцював на заручинах — і не повинчатись? Вінчаю! Тепер мужики нехай танцюють у нас на роботі по злоту в день! А ти маєш з чистої прибилі п'ять процентів від надільної аренди.

Ліхтаренко. Спасибі... З шкури вилізу, то і мені перепаде чимало!

Пузир. Заробиш — матимеш!.. Оце, бувши на земському собранії, я дізнався, що туди під Херсон кругом голод. Кормів нема. Мужики продають по півтора карбованця коняку, по сімдесят п'ять копійок вівцю. У нас же кормів сила, одного сіна триста скирт. Так завтра ви, Карло Карлович, і Феноген візьміть з собою шість чабанів і поїдете на ярмарки і по селах, скупуйте всіх овець! Вигодно: на руб — два буде баришу!!!

Куртц. Овса — сімдесят п'ять копійок?! Еті — да. Бедний мушічок.

Пузир. Я не куплю — другі куплять.

Куртц. Еті — да!

Пузир. А що то у вас, Карло Карлович, в руках? — Куртц знімає платок з вещи. — Баранчик?

Куртц. Чушіло! У менья хлеб — нет, у менья — овса! І я поздравляйт хазяїн баранчик, чушіло! Еті — да... Сосун баранчик! Чушіло моя работа. Парижська виставка — міндаль можна получал. Еті — да! Будіть стоял сто лет. Еті немножко комфор присипал, і мол, еті — нет, еті — нікогда! Еті — да! Антик чушіло?

Пузир (розглядає). Чудово! Як живе — і очі дивляться! Спасибі!

Ліхтаренко. Карло Карлович не тільки шахмейстер, а ще й чучілмейстер.

Куртц. Еті-да! Куртц — спеціаліста чушіло. Я імейт міндаль за роботу чушілов.

Пузир. Чудово, чудово! Однеси, Феноген, у мою кімнату. Вибачайте, там мене гості ждуть, та й у вас, певно, у кожного діло є? (Пішов.)

ЯВА VII

Ті ж, без Пузиря.

Феноген несе чучело. Куртц ного придержує і показує на шию чучела.

Куртц. Модель моя, міндаль, еті — да!

Ліхтаренко. І у вас мендаль, і у чучала мендаль.

Всі сміються.

Куртц. Ну, еті менья зовсем не смешивает! У менья мендаль — еті — да, а у чушіло — еті — нет; у чушіло еті модель.

Ліхтаренко (до Феногена). Краще здійміть, бо хазяїн як побачить, то подумає, що Карло Карлович в насмішку над ним причепив баранчикові на шию орден.

Всі сміються.

Феноген. І справді. (Пішов.)

Куртц. Еті... еті... Ліхтаренкі... Еті... маленькій мальшік! Еті — да. Серіозов еті — нет, розсудов еті — нікогда, насмешівал — еті да! Фі! Паскудство... Еті... еті большой мушік, еті зубоскаль! (Вийшов.)

Всі сміються і виходять за Куртцом.

ЯВА VIII

Феноген і Ліхтаренко.

Ліхтаренко (оглянувшись). Заробив дещо (дає гроші), нате й вам. А може, й ви що заробили, то давайте мені.

Феноген. Де там я зароблю? Побий мене бог, гнидію отут! Колись бувало...

Ліхтаренко. От поїдете овець купувать, то підживетесь.

Феноген. Трудненько буде через Куртца... А це ж від кого ви взяли і за віщо?

Ліхтаренко. І охота допитувати. Даю — беріть. Така умова.

Феноген. Правда! І де ти такий узявся?

Ліхтаренко. Чортзна-що розпитуєте. А ви де взялись? Підходящий ґрунт — от і родять такі люде, як ми з вами.

Феноген. Куди мені протів тебе.

Ліхтаренко. Ну, ну, не прикидайтесь сиротою. Ви вже он поміщик, п'ятсот десятин будете мать.

Феноген. Тю, бий тебе сила божа! Відкіля ти знаєш?

Ліхтаренко. Я все знаю. Що ж, поможи боже купить. Ну, прощайте! А орден з чучала зняли?

Феноген (сміється). Зняв.

Ліхтаренко. У хазяїна на шиї орден, а він взяв причепив мендаль вівці!

Феноген і Ліхтаренко сміються. Ліхтаренко вийшов.

ЯВА ІХ

Феноген, а потім Пузир і Золотницький.

Феноген (один. Лічить гроші). Як в аптеці виважив — з копійками, сто сорок вісім рублів тридцять дев'ять копійок. А скільки ж Ліхтаренкові досталось? От промітний чоловік! Прослуживши з таким ідолом при великій комерції тридцять п'ять літ, можна б було і тисячу десятин купить! Змій, а не чоловік: скрізь здере і всіх спокусить.

Входять Пузир і Золотницький.

Пузир. То ні ви, ні Калинович в городі, кажете, не були, то ніяких городських новинок і не знаєте?

Золотницький. Я ж тобі вже казав, що не чув нічого. Та що тебе так цікавить у городі, скажи?

Пузир. Особого нічого, так собі.

Феноген цілує Золотницького в руку.

Золотницький. Здоров, здоров, Феноген, з іменинником тебе. (Дає йому в руку.)

Феноген. Спасибі. (Іде.) От щасливий день! Дають і дають. (Вийшов.)

Пузир. І що за охота розбещувать отак людей? "З іменинником" і зараз — тиць в руку гроші. А через вас і я мушу щось подарувать. (Про себе.)

Наказаніє боже з цими панами — портять людей!

Золотницький. А хіба ти ще нічого не подарував? Ай-ай-ай! Тридцять п'ять літ чоловік служить, права рука...

Пузир. Та я ще поспію, ще подарую; тільки для чого портить людей!

Золотницький. Феноген!

Пузир. Навіщо ви його кличете?

Входе Феноген.

Золотницький. Ну, даруй же вірного слугу!

Пузир. Я думав — увечері, а вам хочеться таки зараз. (Набік.)

Наказаніє боже з цими панами! (До Феногена.) Маєш від мене, Феногенушка, одного валаха; хотів тобі на добраніч про це сказати, так Петру Петровичу хочеться зараз.

Феноген. (цілує Пузиря в руку). Господь воздасть вам сторицею. От щасливий день — дають і дають!.. (Вийшов.)

Золотницький. От це по-хазяйськи.

Пузир. Ет, баловство!

Золотницький. Всього, брат, з собою не забереш... Так, кажеш, двадцять дві тисячі кіп пшениці? Добрий урожай! А я ще не знаю, скільки у мене. Хотілось би подивитись твої копи!

Пузир. Поїдемо подивимось! Тут і верстви немає.

Золотницький. Поїдемо!

Пузир. Чудесно! Перед вашим приїздом я сам хотів їхати.

Золотницький. О, а це що? Халат? І який розкішний — диво! Певно, дочка примусила справити?

Пузир. Простісенько купив сам.

Золотницький (розглядає). Та воно й видко, що сам: Софія Терентіївна овець та буряків на халат би не посадила.

Пузир. А що, хіба вам не до вподоби?

Золотницький. Як можна, чудово! Вівці і буряки — символи хазяйства! Оригінальний смак! Хоч на виставку! Може б, ти мені продав цей халат?

Пузир. Купить.

Золотницький. Невже продаси?

Пузир. Чого ж, все продається.

Золотницький. Скільки?

Пузир. Сто.

Золотницький. А багато заробиш?

Пузир. По-хазяйськи.

Золотницький. Ну (б'є руку Пузиря), халат мій. Феноген!

Пузир. Носить на здоров'я. Я собі куплю у татар бухарський.

Входе Феноген.

Золотницький. Візьми халат і віддай мійому Дмитрію. Нехай гарненько обгорне в плед і запре в екіпажну скриню. (Одходить і дивиться у вікно.)

Феноген (до Пузиря). Як?!

Пузир. Продав за сто карбованців.

Феноген (бере халат, до Пузиря тихо). Бачите, а ви мені не вірили, що халат варт сто карбованців.

Пузир (так само до Феногена). Учись: за півгодини заробив руб на руб, та ще мало запросив. Такі люде, коли їм заманеться якої дурниці, утрое платять!

Феноген (про себе). Добре заробив! Бідна Марія Іванівна, даремно турбувалася, даремно раділа.

Пузир. А я й забув, скажи, Феноген, щоб мені запрягли бурого в бігунки і пару в шарабан, ми поїдемо на копи дивитись.

Феноген вийшов.

Золотницький. Чудові квітки, клумби! Все переродилось, і ти сам переродився: сьогодні на вид ти вже не просто хазяїн, а настоящий обиватель.

Пузир. Все дочка чепурить!

Золотницький. А знаєш, Терентій Гаврилович, дочка твоя дорога дитина.

Пузир. Аякже: золоту медаль получила!

Золотницький. Просвіта, брат, велика сила! Признаюсь тобі, що перше я заїздив до тебе тільки по ділу, тепер мені приємно бути у тебе і без діла.

Пузир. А що ж тут, справді, так перемінилось?

Золотницький. Не те повітря: книги, газети, піаніно, освічена молода людина, та ще до всього артистка: гра, співа! О! Ти, брат, цього не розумієш!

Пузир. Ну, це вже даремно! Я сам любив і люблю спів. У мене був чабан...

Золотницький. А, бог з ним, що там твій чабан!

Пузир. Е, бог з ним... Тільки те гарно, що вам до вподоби... А якби ви почули, як той чабан, бувало, заведе "Ой з-за гори, з-за лиману"!

Золотницький. Ну, а Калинович як співа?

Пузир. Чув. І цей співає гарно.

З другої кімнати чутно "Гетьмани, гетьмани" або іншу, можна и не співать, як нема кому.

Золотницький. Оперний голос! Талановитий, розумний, енергічний молодий чоловік Калинович! Таких молодих людей мало. Слухай, Терентій Гаврилович: от жених для твоєї Соні, пара, якої пошукать по білому світу.

Пузир. Отакої! Голодрабець? У Соні є жених — Чоботенко, мільонер.

Золотницький. Високий до неба, а дурний як треба. Найшов жениха! Він же безграмотний баран. Хіба ж Чоботенко до пари Соні? Бог зна що викладаєш! Чоботенко у твоєї дочки гайдуком повинен служити, а не чоловіком їй бути.

Пузир. Я вас, Петро Петрович, шаную, поважаю, але немало дивуюсь: вискіпали якогось учительишку і носитесь з ним...

Золотницький. Не учительишка, а учитель гімназії. Чудак ти, Терентій Гаврилович, ей-богу, чудак! Ну навіщо тобі багатий зять, коли ти сам багатий? Пора вже тобі шукать того, чого у тебе бракує.

Пузир. Я так і роблю: шукаю, де б більше купить землі, бо скільки б чоловік її не мав — все бракує.

Золотницький. Добре. Ну, а скажи мені: тобі приємно мати орден? Приємно, кажи, не угинайся!

Пузир. Я й не криюсь. Заслужив — і нося.

Золотницький. Так. Ну, а якби тобі дали один орден з широкою червоною стрічкою через плече, а збоку зірка. То це було б ще приємніше?

Пузир. Ха! Широка, кажете, червона стрічка і зірка на боці — бачив... Не криюсь: ще приємніше. Що ж з того?

Золотницький. А коли б до всього цього тебе возвели в генерали: ваше превосходительство! Га? Ще було б приємніше?

Пузир. Я не розумію, для чого ви все це говорите?

Золотницький. А от для чого. Ні ти, ні твій Чоботенко ніколи такої честі не добудете: зірки вам збоку не носить, генералами вам не бути, хоч би ви всі свої добра і маєтки за таку честь віддали, а Калинович...

Пузир. Буде генералом, з зіркою? Ха-ха-ха! О, бодай вас.

Золотницький. Та ти, брат, не смійся! Ви з Чоботенком зостанетесь навіки чабанами та буряковими генералами, а Калинович може бути професором, директором гімназії, от і ти, і твій Чоботенко будете говорити йому — "ваше превосходительство".

Пузир. Чи буде він генералом, чи ні — я не знаю; а чим він є — я бачу і дочки своєї за нього не віддам!

Входить Соня і Калинович.

ЯВА X

Пузир, Золотницький, Соня і Калинович.

Соня. Годі вам про діла балакати! Ходім до нас.

Золотницький. Дорога Софія Терентіївна, я тут обстрілював позицію; і бомбами, і гранатами, і шрапнеллю сипав — не помагає! Неприятель уперто не здається. Давайте візьмемо його в перехресний вогонь.

Соня. Догадуюсь. Ви за нас з татком говорили, і, певно, тато не згоджується? Я вже бачу.

Пузир. Нізащо в світі! Це ти мене, дочко, хочеш у труну покласти!

Соня. Хіба моє щастя для вас, тату, труна? Я цього не знала.

Пузир. Так знай! Щастя, якого тобі заманулось, — мені труна. Тебе сватає Чоботенко, я вже тобі говорив.

Соня. Тоді я промовчала, а тепер скажу вам, що я за нього не піду!

Пузир. Та ти ж його ще не бачила, подивися перше: з лиця хоч воду пий, Бова Королевич! Росту (показує сажень) — о; плечі (розводить руками скільки можна) — е!

Золотницький. А голова (показує кулак) — о! Софія Терентіївна вибрала собі людину в подружжя, а ти їй раїш першерона! Навіщо тобі Чоботенко? У тебе, слава богу, є чим копи возить.

Пузир. Ви не туди стріляєте! Чоботенко хорошого роду, хазяїн, з діда мільйонер. Я

не хочу зятя з вітру, бідного приймака.

Калинович. Ви мене ображаєте!

Пузир. І ви мене ображаєте!

Калинович. Чим?

Пузир. Тим, що осмілились сватать мою дочку.

Калинович. Не всі люде дивляться вашими очима, а через те ви помиляєтесь, Терентій Гаврилович. Я люблю Софію Терентіївну, а не ваше багатство! До цього треба вам знать, що я лічу вас далеко біднішим від себе, і будьте певні, що у приймаки я до вас не піду ніколи! Віддайте все ваше добро, всі ваші міліони старцям, а я візьму Софію Терентіївну без приданого.

Пузир. Що ви говорите? Я сорок літ недоїдав, недопивав, недосипав, кровію моюю окипіла кожна копійка, а тепер взять і віддять усе моє добро старцям! Опам'ятайтесь! Для чого ж я працював? Хіба отаке розумний скаже! Перехрестіться! "Віддайте старцям"! Ха-ха! Чув я про таких багачів, котрим нема чого роздавать, так вони хочуть, щоб всі з ними порівнялись. Ні! Так не буде. Ви не з того тіста, до якого ми привикли.

Соня. Тату, багатство душі не має і не буде себе почувать нещасним, у кого б в руках не опинилось, а я маю живу душу, котрій натурально бажати бути щасливою з тим, кого любиш! А коли вам жаль вашого добра, нехай воно буде при вас, мене ж віддайте отак, як я стою, за Івана Миколайовича, і ми будемо щасливі! Чого ж ще треба?

Пузир. Щаслива, щаслива! Ти щоб тільки була щаслива? Ти? А я? Я?! Щоб здох від муки, яку ти мені робиш! Собі, йому і всім, усім ти добра і щастя зичиш, а батькові? Батькові? Зла, муки, смерті? Ні, так не буде: скоріще вогонь розіллється водою, ніж я дам своє благословення на такий шлюб. (Вийшов.)

ЯВА XI

Золотницький, Соня, Калинович.

Золотницький. Дика, страшенна сила — нічого з ним не зробиш без боротьби.

Калинович. Краще було б не зачіпать цього питання сьогодні, на іменини!

Соня. Я цього не ждала і тепер стою німа, не знаю, що сказать.

Калинович (До Золотницького). Порадьте!

Золотницький. Тут сам Соломон розвів би руками! Феноген! А ви йдіть, я попробую з ним по-своєму сам побалакать.

Входе Феноген.

Калинович (до Соні). Ходім! Пішли.

ЯВА XII

Феноген і Золотницький.

Золотницький. Іди, Феноген, і попроси сюди Терентія Гавриловича. Скажи, що я.

зараз їду і хочу з ним попрощатись.

Феноген. Як же то можна! Без обіда поїдете?

Золотницький. Так вийшло.

Феноген (ідучи, про себе). Погане щось вийшло!

ЯВА XIII

Золотницький сам. Потім Феноген і Пузир.

Золотницький. Коли Терешко забере собі що в голову, він не може переносить супереки! Третировать його треба, тоді він пом'якшає!

Входе Феноген.

Ну?

Феноген. Зараз вийдуть.

Золотницький. Що він там робить?

Феноген. Якусь комерцію викладають на щотах. Вони ніколи даремно не сидять.

Золотницький. Скажи, Феноген, щоб мій екіпаж зараз запрягли.

Феноген. Терентій Гаврилович вас не пустять. (Вийшов.)

Золотницький. Побачимо.

Входе Пузир.

Пузир. Чого ви мене кликали, знову хочете мучить вашим Калиновичем?

Золотницький. Мужик ти був, мужиком ти і будеш!

Пузир. Яким родився, таким і помру!

Золотницький. Єсть чим хвалитись! Для чого ж ти орден почепив?

Пузир. Заслужив — і почепив!

Золотницький. Шмаровоз! Хоч би уважив на те, що я сватом; сказав би: подумаю і дам відповідь, а то як чабан обійшовся з освіченою людиною. Нога моя не буде у тебе... я зараз їду.

Пузир. Як завгодно. Віддайте ж мені гроші за халат.

Золотницький. Я вишлю їх на пам'ятник Котляревському, бо ти з губи зробив халяву: обіщав і не вислав.

Пузир. То всі сто карбованців?.. Що ви? Нехай бог боронить! Я за десять карбованців такий хрест йому поставлю з свого дуба, що за верству буде видко!

Золотницький. Став собі, а я сто карбованців вишлю в Полтаву.

Пузир. Пропало сто карбованців ні за цапову душу.

Входе Феноген.

Феноген. Коні запряжені в бігунки і шарабан давно.

Пузир (до Золотницького). Поїдемо ж хоч подивимось копи.

Золотницький. Їдь сам.

Пузир. Як сам, то й сам. (До Феногена.) Винеси шапку.

Феноген. Шапка в прихожій.

Пузир. Так не поїдете?

Золотницький. Іди ти к чорту, мужик!

Пузир. І чого б я сердився, наче Калинович ваш рідний син.

Золотницький. Щоб ти знав.

Пузир. Як? Незаконний?

Золотницький. Дурак!

Пузир. Оце й ви гірше мужика: у моїй хаті лаєтесь!

Золотницький. Я не хочу з тобою балакати. Скажи, Феноген, щоб скоріше коней подавали.

Пузир. Так нехай шарабан розпряжуть. Я поїду сам в бігунках.

Феноген вийшов.

Прощайте! (Подає руку.)

Золотницький одвернувся.

(Пузир здвигнув плечима.) Як завгодно. (Вийшов.)

ЯВА XIV

Золотницький, а потім Соня і Калинович.

Золотницький. Уперта шельма, а ще до того роздратований.

Входять Соня і Калинович.

Ні приступу. Треба нам їхати зараз.

Калинович. І я тієї думки, мій од'їзд найскоріше заспокоїть тата.

Соня. Без обіда як таки можна?

Золотницький (до Соні). Що ж робить, оставатись не можна. Послідня проба не удалась, а ви себе, Софіє Терентіївно, не видавайте.

Соня. Я дуже стривожена. У мене так нерви витягнуті, що я ледве слюзи здержую.

Калинович. Чого ж плакати, Софіє Терентіївно, я думаю, що ваше давнє рішення від такого повороту не перемінилось?

Соня. Не тільки не перемінилось, а виросло, окріпло.

Калинович. І мені більше нічого не треба. Правду кажучи, ми таки самі винні: дуже раптом насіли на тата, і тепер мені жаль його — він правий по-своєму!

Соня. А ми по-своєму!

Калинович. Так, бачите, шанси нерівні: поле битви зостанеться за нами; а тато, ображений вкрай, потеряє всі свої мрії... Його становище далеко гірше!

Золотницький. Само собою, краще б було і йому, й вам, коли б все сталось по згоді, ну, а коли згоди нема...

Соня. І коли її через два тижні я не добуду, то приїду в город, і ми повінчаємось.

Калинович (цілує її руку). Гніздечко у мене готове — тихе, приютне, світле — і жде голубку; будьте ж спокійні!

Входе Феноген.

Феноген. Коні готові.

Золотницький. Ходім попрощаємось з мамою.

Соня. Не будемо їй нічого говорити!

Золотницький. А причину од'їзду придумаємо.

Вийшли.

ЯВА XV

Феноген, а потім Маюфес.

Феноген. Ая таки угадав: цей голодранець свата нашу Соню. Ні, брат, не в ті взувся.

Входе Маюфес.

Маюфес. Здоровенькі були!

Феноген. А, Григорій Мойсейович.

Чоломкаються.

Маюфес. Що це у вас з іменин так рано гості розіжджаються, чи не дізналися про діло?

Феноген. Яке діло?

Маюфес. Я ж вам писав, що Петро Тимофійович в острозі, а тепер слідователь по важним ділам посадив у острог таких хазяїнів, як Зенделевич і Петренко!

Феноген. Ой, і Петренка посадив?

Маюфес. Положим. Петренко дав двісті тисяч залогу, а Зенделевич сидить. Я думаю, що доберуться і до Терентія Гавриловича.

Феноген. А хазяїн же при чім?

Маюфес. Дванадцять тисяч овець взявся сховати від кредиторів.

Феноген. А хто ж це докаже? Купив.

Маюфес. Ну, коли мені заплатять, я можу мовчати, але гроші за продані вівці по книгам Михайлова не показані, — треба заплатити шістдесят-сімдесят тисяч!

Феноген. Заплатить — і край.

Маюфес. А поки там що — погано. Якби другий слідователь, а то, страшний чоловік... Він хоче всіх залякати; поки заплатить, поки все виявиться — пожалуйте в острог.

Феноген. От тобі й маєш! Невже ж Терентія Гавриловича можуть у острог?

Маюфес. Можуть. Погане діло. Я приїхав навмисне побалакати. А де ж Терентій Гаврилович?

Феноген. Поїхав копи оглядати. А наше діло як?

Маюфес. Давайте розписку, що в случае покупки іменія ви мені платите п'ятсот рублів, і я вас повезу в іменіє. Ай іменіє, ай іменіє! Ето што-нібудь особенного!

Вбігає Парубок.

ЯВА XVI

Парубок, Феноген і Маюфес, а потім Марія Іванівна і Соня.

Парубок. Феноген Петрович, нещастя!

Феноген. Що там таке, хто-небудь повісився знову?

Парубок. Хазяїн пробі кричать. Упали і не можуть піднятись. Побіжу рятувать.

Феноген. На килим! Беріть ті носилки, що гній виносять з конюшні, і бігом туди, я зараз.

Парубок вийшов.

(У двері.) Марія Іванівна, Софія Терентіївна! (До Маюфеса.) Зайдіть, будь ласка, у контору, я вас покличу.

Маюфес. Можна. (Пішов.)

Феноген. О господи, що за феральний день!

Входять Марія Іванівна і Софія Терентіївна.

Марія Іванівна. Що тут сталось?

Соня. Де тато?

Феноген. Поїхали копи оглядять та на царині, кажуть, упали, не можуть встать. Люде побігли вже туди, а я зараз послав носилки и сам піду.

Марія Іванівна. О господи, що це таке?

Соня (до Феногена). Мерщій ідіть і ви до татка!

Феноген пішов, і Марія Іванівна за ним.

Треба зараз у город послать за лікарем. Може, ногу зламав. Напишу Івану Миколайовичу записку, щоб зараз лікар приїхав. (У двері.) Мишка! Скажи, щоб запрягли шарабан.

Входе Марія Іванівна.

Марія Іванівна. Не видно!.. О господи! Що з ним трапилось, хоч би довідатись... Що ти там, доню, пишеш?

Соня. Послать треба за лікарем, а поки виявиться, що там, та поки коні запряжуть, записка буде готова; тут кожна хвилина дорога, може, перелом, нехай бог боронить.

Входе Феноген.

Ну, що?

Феноген. Несуть. Стогнуть тяжко!

Марія Іванівна. Що з ним, що? Не чув?

Феноген. Вони поїхали полюбоватись на копи і отут, зараз за ровом, побачили біля кіп чийхсь гусей, що смикали копу; прудко підїхали до гусей, схопились з бігунків і погналися за гусьми, та спіткнулись через ритвину і сильно упали.

Чуть стогін: "Ой, ой!"

Соня (до Феногена). Натє записку, зараз за лікарем. Феноген вийшов. Входить Пузир, опираючись на двох робітників.

ЯВА XVII

Пузир, Марія Іванівна і Соня, а потім Феноген. Марія Іванівна і Соня помагають Пузиреві.

Пузир. Ой, ой! Тихо! Ой! Мабуть, щось всередині порвалось. Ой, ой! Як дихну, неначе ножом ріже по животу, ой!!

Соня. Я посилаю зараз за лікарем, тату!

Пузир. Не треба. Фельшара краще... Ой... фельшара, лікаря не треба.

Садять на диван. Входе Феноген. До Соні тихо: "Послав". Робітники вийшли.

Феноген, ой! Я бачив, що у двір їхав Маюфес, де він?

Феноген. Тут.

Пузир. Посадили?

Феноген. Не питав.

Пузир. Поклич... Покли... ой! Поклич!

Феноген. Хоч одпочиньте.

Соня. Таточку, нехай потім, вам важко говорить.

Пузир. Поклич!

Феноген (іде). Що його робить? Григорій Мойсейович ще гірше розтривоже...
Треба самому сказати. (Вертається.)

Пузир (через сльози). Чого ж не йдеш? Не муч, клич!

Феноген (про себе). Що буде, то буде — однаково, скажу... Та я сам все знаю!

Пузир. Говори... Посадили?

Феноген. Посадили!

Пузир. О-о-о!

Марія Іванівна. Боже мій! Що з тобою?

Пузир. Ох, погано!

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Кімната та ж.

ЯВА I

Соня, Феноген, Марія Іванівна і Пузир.

Соня (одчинивши обидві половини дверей, стоїть на порозі. Після паузи). Помалу, помалу...

Марія Іванівна і Феноген ведуть Пузиря під руки і садовлять у крісло, обложивши подушками.

Таточку, голубчику, краще б ви лежали. Лікар говорив, що вам потрібен спокій, щоб вас ніщо ані крапельки не тривожило!

Пузир. Хазяйство, дочко, не можна лежать.

Соня. Здоров'я дорожче хазяйства.

Пузир. Мені легше.

Соня. То й добре, а як розтривожите себе ділами, то знову буде гірше.

Пузир. Поки не зроблю всіх розпорядків по хазяйству, то ще гірше тривожусь... Я не довго... Побалакаю об важнім ділі і ляжу. Доню! Напиши Петру Петровичу, щоб приїхав. Він сердиться на мене, а ти напиши: при смерті, хоче помиритися.

Соня. Я вже, тату, написала.

Пузир. Хіба ти думаєш, що я справді помру?

Марія Іванівна. Господь з тобою... Ніхто не думає. Що ж з нами, сиротами, станеться, а з хазяйством? Краще нехай я помру.

Пузир. Годі, стара! Я так спитав. Я й сам знаю, що не вмру. Рано ще, рано — хазяйство не пускає.

Соня. Я, тату, і сама нічого такого не думала, а просто догадалась, що вам би хотілось бачитись з Петром Петровичем, і написала.

Пузир. Іди сюди.

Соня підходить. Пузир гладить її по голові.

Розумна головка. Я не вмру, не бійтеся — чого я буду умирать? Завтра або післязавтра поїду з Феногеном вівці купувать... Феноген! Поклич Маюфеса.

Феноген вийшов.

Капосна хвороба причалила мене до ліжка, а тепер кормів нема, можна купити по сімдесят п'ять копійок... вівцю... ох...

Марія Іванівна. Бог з ними, старий, з тими вівцями!

Пузир. Що ти тямиш! Феноген купив три тисячі по карбованцю, а Куртца й досі нема... Вони переплачують... Я б купив по сімдесят п'ять копійок!

Марія Іванівна. Бог дасть, поправишся, тоді й сам поїдеш та й купиш, скільки хочеш.

Пузир. Пропустимо гарячий час, і Чобіт все скупить; а коли ти діждешся, щоб вівця була сімдесят п'ять копійок? При такій ціні два карбованці чистої пользи на штуці.

Марія Іванівна. А може; й на той рік буде недород.

Соня. Ох, як тяжко слухать таку розмову і мовчать.

Пузир. Ой!!

Соня. Лягли б ви краще, тату.

Входе Маюфес.

Пузир. От побалакаю з чоловіком і ляжу. А ви йдіть. Марія Іванівна. — Ходім, дочко!

Вийшли.

ЯВА II

Пузир, Маюфес і Феноген.

Пузир (до Маюфеса). Ну що? Кажі коротко, я нездужаю, довго не можу сидіть.

Маюфес. Ваше заявлення слідователь уже одібрав з пошти. Писар його мені казав, що, поки на слідстві не буде доказано, що вівці тільки на випас, заявлення не допоможе!

Пузир. Ох! Як страшенно заболіло у спині, мов огнем пече! Ну?

Маюфес. Всі кажуть, що треба адвоката, а без адвоката — швах!

Пузир. Ох! А скільки адвокат візьме?

Маюфес. Я ходив до найкращого, діло він знає.

Пузир. Ну, скільки ж?

Маюфес. Десять тисяч!

Пузир. Що?

Маюфес. Десять тисяч.

Пузир (тяжко переводє дух). Не дам!

Маюфес. Щоб потім не каялись.

Пузир (крутить головою). Не дам!

Маюфес. Ваше діло!

Пузир. Нехай триста!

Маюфес. Це йому на один сніданок.

Пузир. Ну, п'ятсот!

Маюфес здвигує плечима.

Тисячу!

Маюфес скривившись, чухає голову.

Більше не дам!

Маюфес. Ваше діло. А тільки менше десяти тисяч не візьме.

Пузир. Бійся ж ти бога! Тепер за ті гроші можна купити десять тисяч овець!

Маюфес. Це правда. А тільки вівця тут не допоможе, треба адвоката.

Пузир. Господи боже мій — десять тисяч! Це грабіж! За віщо ж, за віщо?

Маюфес. Таке діло!

Пузир. Яке ж діло?.. Ти покажеш, що я нічого не знав і прийняв овець тільки на випас, покажеш?

Маюфес. Покажу.

Пузир. От і все діло!

Маюфес. А скільки ви мені дасте за таке показаніє?

Пузир. Тобі? Сто карбованців дам!

Маюфес. То краще мені сказати, що я нічого не знаю. Навіщо мені клопіт: будуть тягати на допроси, на слідствіє, на переслідствіє? Я чоловік зайнятий ділами, — одна потеря.

Пузир. Двісті дам!

Маюфес. Ні, Терентій Гаврилович, не таке діло.

Пузир. Триста!

Маюфес. Як я візьму за таке діло триста карбованців... ви самі скажете, що я дурень.

Пузир. Ну, п'ятсот!

Маюфес. Як не дасте тисячу, то я не свідок!

Пузир (тяжко переводє дух). Ох! (Звісивши голову, мовчить. Після паузи, тихо,

страждущим голосом.) Дам тисячу!

Маюфес. То давайте зараз!

Пузир. Ти ж ще не показував?

Маюфес. Бо ще ж не питали. А спитають — покажу у вашу пользу.

Пузир. Так тоді й дам.

Маюфес. Як не дасте зараз, я не свідок.

Пузир. Хіба ти мені не віриш?

Маюфес. Таке діло.

Пузир. Ідол же ти проклятий... Феноген! Вижени його в шию!

Маюфес. Зачім же у шию? Я і так піду.

Пузир. В шию! Ой... В шию його! В шию! Ой, ой, ой!

(Хапається за поперек.) Наче щось порвалось усередині.

Феноген робе ступінь.

Маюфес (одходе до дверей). Феноген Петрович, ви чоловік розсудочний, не сделайте скандала! (Зникає за двері.)

Пузир. Ах ти, ідол проклятий...

Маюфес (вигляда у двері). Я, навпроти, покажу теперечки, що ви вівці ховали і помагали злосному банкрутству.

Феноген (кидається до дверей). Та йдіть ви к бісовому батькові.

Маюфес зникає.

Пузир (втирає піт). Ах ти, гадина... Ах ти, грабитель! Ріже живого чоловіка і в рану пальцями тикає.

Феноген. Заспокойтесь. Я вам пораю таких свідків, що під присягою скажуть все, що вам завгодно: і що бачили, і чого не бачили, і що знають, і чого не знають. А ви їм дасте тільки по двісті карбованців.

Пузир. Дам, зараз дам, з радістю дам! Кажі, хто вони?

Феноген. Я і Ліхтаренко.

Пузир (через сльози). Вірний слуга... Спасибі тобі! Кращих свідків і не треба. (Втирає очі.) Ти і дурно покажеш, щоб врятувати свого хазяїна від сорому, я тебе знаю.

Феноген. Покажу, ей, покажу — дурно покажу... А ви свого вірного слугу подаруєте — дасте на дорогу до слідователя двісті карбованців.

Пузир (зітхає). Дам! Посилай за Ліхтаренком! І сам з ним побалакай, бо я не можу.

Феноген (у двері). Петрушка! Звели, щоб Харитон зараз їхав у Мануйлівську економію і покликав сюди Ліхтаренка.

Пузир. Каторжний жид — жили вимотав... Де ж? Тисячу карбованців! А? Люде вдвох за чотириста карбованців хрест поцілують, а він один хотів зкупити тисячу. Дай води...

Феноген подає. Пузир п'є. Входять Марія Іванівна і Лікар.

ЯВА III

Марія Іванівна, Лікар. Пузир і Феноген, а потім Маюфес.

Лікар. Що ж це ви робите? Знову встали.

Пузир. Я вже зібрався йти полежать.

Марія Іванівна й Феноген беруть ного під руки.

Лікар. Не смійте вставати! Пузир. Не можна — хазяйство.

Марія Іванівна. А боже мій, боже! Здоров'я миліше всього на світі!

Виходять. З дверей виглядає Маюфес.

Тихо: "Феноген Петрович..." Феноген махає йому рукою. Коли Пузиря вивели, Маюфес входе.

Маюфес (сам; постоявши). Ах ти, хам! Ні сорому, ні совісті не має. За таке діло п'ятсот карбованців дає. Ні, поштеннійший, дасте ви мені тепер дві тисячі, бо ніхто такого показання не зробить, як Григорій Мойсейович.

Входе Феноген.

Феноген. Що ви хотіли ще сказати? Говоріть мерщій, поки біля слабого лікар.

Маюфес. Коли ж поїдемо оглядати землю? Мені надоїло возитись.

Феноген. Ото-бо й біда, що сам не знаю коли.

Маюфес. Як вам завгодно — я більше не буду турбуватись! Тільки не забувайте, що ви і не оглянетесь, як землю цю ухоплять мужики. Вони теперечки показалися. Одні біжать на переселеніє, другі тікають з переселенія, а треті бігають, висунувши язика, шукають — де б тут з поміччю банка землю купити! П'ять літ назад я сам приторговував людям землю по сто двадцять п'ять — сто тридцять, а мужики на свою голову уже нагнали ціну двісті двадцять п'ять за десятину.

Феноген. Чув-чув. Всякому земля потрібна. Чого доброго, переб'ють. Знаєте, може, я одпросюсь у хазяїна, то завтра раненько приїду в город, та й махнем на оглядини... У мене недовго: сторгуємо, купча і грошики на стіл.

Маюфес. Пора, пора вже вам на своє хазяйство.

Феноген. Ох, не кажіть! Запізнився, здорово запізнився, давно пора.

Маюфес. Зате ж який опит і яку практику маєте! Ви своє надолужите. Коли ви могли обманювати Терентія Гавриловича, то кого ж після цього ви не обманете.

Феноген. Ха-ха-ха!

Маюфес. А через десять літ Феноген Петрович буде такий великий пуріц, що бідного Григорія Мойсейовича гнатиме в шию.

Феноген. Бо таки й справді ви багато заправили! Де ж таки: за показаніє тисячу карбованців!

Маюфес. Так яке ж показаніє, подумайте.

Феноген. Бог зна що говорите!... Та я й Ліхтаренко візьмемо по двісті карбованців.

Маюфес. Як? Ви? Ну, глупості! Ви ж нічого не знаєте!

Феноген. Що нам скажуть, то ми те й покажемо у слідователя.

Маюфес. І будете присягати?

Феноген. Будемо!

Маюфес. І хрест цілувати?

Феноген. Поцілуємо.

Маюфес. Ой-ой-ой! Хороший христіанин! І вам не гріх?

Феноген. А вам?

Маюфес. Я хоч що-небудь знаю, а ви нічого не знаєте.

Феноген. Так і ви ж за гроші мусите показувати те, що вам звелять, ну і ми так само.

Маюфес. Ай! Що ви говорите? Хіба можна рівняти бідного жидка, фактора Гершка, до Феногена Петровича?! Ви поміщик і за двісті рублів будете показувати неправду і хрест цілувати? Цілувати хрест?! Ай! Мені аж страшно стало. (Здригнув.) Такий чоловік. Ні, я не вірю, ви жартуєте.

Феноген. Хе-хе-хе! Ви хочете мене засоромити, щоб я не перебивав вам заробітку?.. Даремна праця. Ви тільки гарненько самі подумайте: чого ж то вам такі привілеї в житті, що ви можете усе робити, аби гроші, а я то вже і не можу? Та коли б я не так думав і не так робив, як думаю і роблю, то не мав би де під старість голову прихилити. І ви самі сміялись би з мене, взиваючи посліднім дурнем, от що! А тим часом прощайте. Піді до хворого. (Іде й обернувшись.) Завтра ждіть мене! (Вийшов.)

ЯВА IV

Маюфес. Ай-ай-ай! Нещасний я чоловік! З рота вирвали такий зарібок! І як його теперечки жити на світі? Уй вейзмір, вейзмір!

Вийшов.

ЯВА V

З других дверей виходять Соня і Калинович.

Соня. Спасибі, що приїхали. Восьмий день вас жду, насилу діждалась.

Калинович. Признаюсь вам, що і тепер приїхав після довгої боротьби.

Соня. І як вам не сором! Невже ви, після ваших поглядів, на тата гніваєтесь?

Калинович. Ні краплі; і гніватись не маю ніякого права.

Соня. Так чого ж тоді боротьба? Диво.

Калинович. А ви розміркуйте: тато образився моїм сватовством, і я мусив оставити ваш дім, щоб ніколи сюди не появлятися без його згоди на те; тепер, коли тато тяжко слабує, він має право подумати, що я приїхав, ждучи його смерті, щоб...

Соня. Смерті? (Закриває лице. Пауза.) Вам лікар говорив, що тато умре? Кажіть, кажіть, не бійтесь, я здержу себе, я... я... можу володіть собою!

Калинович. Заспокойтесь! Я нічого не знаю... Я говорю так — наприклад. Я боявся, щоб мій приїзд не потривожив хворого.

Соня. Татові про ваш приїзд ніхто не скаже. А ви простіть мій егоїзм: я не думала, що ставлю вас в неприємні умовини. Я зовсім ошаліла, не знаю, не знаю, що робить! Татові то гірше, то легше. Лікар каже: операцію треба, тато не хоче... Я вже

одважилась і послала Петру Петровичу лист, бо думала, що ви так-таки і оставите мене, безпоміщну...

Калинович. Тепер я бачу, що справді вже дуже егоїстично оберігав свою персону, забуваючи про ваше горе, про вашу безпоміщність. Простіть.

Соня (усміхаючись). Прощаю, прощаю. Порайте ж мені, що його робить?

Калинович. Може б, виписать професора?

Соня. От бачите, а мені і в голову це не прийшло.

Входе Золотницький.

ЯВА VI

Соня, Калинович і Золотницький.

Соня. Петро Петрович!

Золотницький. Дуже рад вас бачить!

Чоломкаються.

Соня. Спасибі, що уважили мою просьбу, я не маю слів, як дякувати вас.

Золотницький. Нема за що, дорога Софія Терентіївна! Хоча тато тоді й образив мене як старосту дикими словами, а коли чоловік при смерті, то все забувається.

Соня. Йому то легше, то гірше.

Входе Лікар.

ЯВА VII

Соня, Золотницький, Калинович і Лікар. Лікар чоломкається з Золотницьким і Калиновичем.

Золотницький. Як же здоров'я слабого?

Лікар. Здоров'я його тепер цілком залежить від операції, я вже два рази йому говорив, а він і слухать не хоче про операцію. Зараз страшенно тривожиться тим, що шахмейстера нема з вівцями, а післязавтрього збирається їхать купувать вівці... Мені нема чого тут робить, прощайте!

Соня. Я вас не одпустю! Прошу оставатись. Ми тата умовимо, і він згодиться на операцію.

Лікар. Навряд. Страшенно упертий чоловік.

Соня (до Золотницького). Може, хоч вас послухає, бо ми й Справді не можемо нічого подіять.

Золотницький. Попробуєм разом всі умовлять.

Соня. Так ви зостанетесь? Прошу!

Лікар. Ради операції зостанусь. Операція — єдиний рятунок.

Соня. Спасибі. Поки лікар біля слабого, всі надіються, всім легше. (Простягає руку лікареві.) Спасибі, велике спасибі.

Лікар. Дозвольте ж мені поки що де-небудь одпочить, бо я сьогодні мало спав.

Соня. Я зараз вам приготую кімнату. (Вийшла.)

Золотницький. Скажіть, будь ласка, єсть надія?

Лікар. У нього нарив біля почок, і вже назрів. Треба сьогодні ж зробити операцію, бо коли прорве нарив всередину — зараження крові і мортус! Я йому казав про це, а він нізачо не хоче операції, не вірить.

Золотницький. Що ж за хвороба, від чого?

Калинович. Пам'ятаєте, поїхав на іменини копи оглядять?!

Золотницький. Ну?

Лікар. Гуси скубли копу пшениці, він страшенно озлився на гусей, що таку потерю роблять, схопився з бігунків і побіг за ними по уклону — хотів убить гуску... Біг, себе не тямлячи, та через ритвину схибнувся, упав з розмаху навznak і одбив почки! От що гуси зробили!

Золотницький. Класична птиця! Рим спасла, а хазяїна погубила!

Калинович. Знаєте, таке нещастя. Яюсь не приходитьсья висміювать!..

Золотницький. Повірите, Іван Миколаевич, що мені страшенно жаль Терешка, а разом з тим я ледве здержую гомеричний сміх, коли намалюю перед собою картину погоні за гусьми!

Калинович. Та бог з ним! Такий тяжкий акт творитьсья в сім'ї, що трагичністю своєю переважає сміх!

Золотницький. Воля ваша, а я не можу не підкреслити: у чоловіка двадцять дві тисячі кіп однієї пшениці — ну і треба ж йому гнатись за гусьми, що скубли одну копу!

Лікар. Типічно!

Калинович. Лишім цю розмову, прошу вас.

Входе Соня і дівчина.

ЯВА VIII

Соня, лікар, Калинович, Золотницький, а потім Феноген.

Соня. Кімната ваша готова. От дівчина покаже.

Лікар. Спасибі. (Пішов за дівчиною.)

Соня. Говоріть, що розказував без мене лікар?

Калинович. Одно: треба зараз операцію, а тато не хоче.

Соня (до Золотницького). Ходім до тата, будемо умовлять.

Золотницький. А може, заснув.

Входе Феноген.

Здоров, Феноген.

Феноген (цілує в руку). Приїхали, благодітель.

Золотницький. Ну що, Терентій Гаврилович спить?

Феноген. Де там, такий хазяїн засне! Тривожаться то тим, то сим. От Ліхтаренко їм потрібен, я послав уже давненько, а його нема. Знову Куртца ждуть, а оце зараз, на лихо, почули, що вівці замекали, і хотять сюди вийти подивиться з вікна на овець, бо в

ту кімнату, де вони лежать, не видно, а перед цими вікнами раз у раз проганяють шматки овець (підходе до вікна), коли починаються салгани. Он гляньте: справді Куртц пригнав напоказ овець.

Золотницький. О! Хазяйське ухо і за стінами почуло любу серцеві овечу розмову.

Феноген. Ходім, Софія Терентіївна, виведемо їх сюди.

Соня. Боже сохрани! Татові спокій нужен. Лікар забороняє йому вставать! Зараз треба операцію робить!

Феноген. Не знаєте ви тата! Ніхто його не вдержить в ліжку, поки ноги дигають. Десять літ тому назад Терентій Гаврилович весь октябр місяць був біля отар, жив в курені, на дощі і сильно простудився: кашляв, голова боліла, пропасниця біла, гірше ніж тепер, так біла, що від землі підскакувало все тіло; а ми таки поїхали на ярмарок гурт скуповувать і тисячу биків купили. Та хіба це раз було. Ех, не знаєте ви тата. (Утирає сльози.) Таких хазяїнів мало світ родить.

Соня (до Золотницького). Ходім до тата... Ні, ви йдіть, а я покличу лікаря, та разом не пустимо і умовимо згодитись на операцію.

Золотницький. Добре. Я уговорю його. (Пішов в одні двері, а Соня в другі.)

ЯВА ІХ

Феноген (сам). Вони умовлять, вони не пустять! Діти! Щоб Терентій Гаврилович не побачив новий товар? Ха! Та він рачки сюди прилізе, та скоріще він умре. Де ж таки? Жде тих овець, як свята, зна, що вони тут, і він їх послухає, буде лежать! Ніколи в світі!
Входе Соня і Лікар.

ЯВА Х

Феноген, Лікар і Соня.

Лікар. Я, ей-богу, не знаю, що робить з таким чоловіком, як ваш тато! Не пускать його, коли він так уперто хоче вийти, це для його натури однаково, що навмисне драгувать, тривожить, і він цим самим ще гірше себе розіб'є, ніж тим, що вийде.

Феноген. Святая правда! їх удержать не можна... Я тридцять п'ять літ з ними не розрізнявся і знаю їх більш, ніж себе.

Лікар. От бачите!

Соня. А господи! Невже ж вівці йому миліщі, ніж життя?

Лікар. Хазяйство або смерть — такий девіз!

Соня. Там Петро Петрович, тато його послуха, ходім, попробуємо умовить! Лікар. Попробуємо!

Вийшли.

ЯВА ХІ

Феноген (сам). Розумні слова: або хазяйство, або смерть! Велика правда! Земля, скот, вівці, хліб, комерція, бариші — оце життя! А для чого ж тоді, справді, і жить на світі, коли не мать цього нічого? Та краще гробаком нечувственим родиться, аніж такою людиною, що про хазяйство не дбає! Нехай бог боронить, коли б у мене пропали ті гроші, що я маю, — зараз би повісився.

Входе Куртц.

ЯВА XII

Феноген і Куртц.

Куртц. Еті день добрий!

Феноген. Здоровенькі були!

Куртц. Еті овса — готова. Зічас будіть шпаціровал перед окна.

Феноген. А почому купили?

Куртц. Еті — ніпочом, руб десять, руб двадцать.

Феноген (набік). Виходить, Карло цапнув більше за мене, а я його лічив дурнем!

Входить Золотницький і Лікар.

ЯВА XIII

Феноген, Куртц, Золотницький і лікар, а потім Соня, Марія Іванівна ведуть Пузиря.

Золотницький. А?! Смерть за плечима, а він плаче, що його не пускають подивитись на овець.

Лікар. Воюющий мечем од меча гибнеть. Хазяйство — його меч, від нього й смерть. Так мусить быть, і не варт сперечатись!

Соня, Марія Іванівна ведуть Пузиря.

Пузир. Бог з вами, що ви собі вигадали: лежи, коли вівці пригналі? Я не смертельний.

Золотницький (до лікаря). Ходім до Калиновича, він там скучає.

Хочуть іти.

Пузир. Петро Петрович! Хіба вас не кортить подивитись на овець?

Золотницький. Я зараз прийду.

Виходять з лікарем.

Пузир. Здорові були, Карло Карлович!

Куртц. Еті — я здоров, ошінь здоров. Спасибі! А ви, еті — нет... еті — пльохо.

Пузир. Пройде! Ідіть до гостей! Соню, попроси Петра Петровича!..

Соня і Марія Іванівна вийшли.

Багато купили?

Куртц. Еті — восімсот.

Пузир. Вісімсот? Тільки? Чого ж так мало?

Куртц. Я, еті, не можіт покупал. Ярмарка, еті — да, село, еті — нет. Дома, еті,

мушік продал, руб десят овса, а еті, берьот овса! Мушік берьот руб десят, плачіт, жена — плачіт, деті — плачіт.

Пузир. Як, по рублю десять? Феноген купив — руб, а Чобот он купив — сімдесят п'ять копійок.

Феноген. При мені багато купця наїхало і ціна піднялась, тепер, певно, понижчала, бо вже накупились. Піду подивлюсь овечок. (Вийшов.)

Куртц. Правда. Купса, еті— нет! А толко я не мошіт торговался: сказаль мушік руб десят, я, еті, платіл; сказан мушік, еті, руб двадцать, я, еті, платіл! Зашем торговалса, когда руб двадцать — еті завсем ніпочом. Еті... еті...

Пузир. Ну, а якби сказав п'ять рублів?

Куртц. Да! Да! Еті... Еті... да! П'ять не сказаль, еті — нет, сказаль руб десять, руб двадцать — болше не сказаль. Еті ніпочом. Мушік, еті плачіл. Я не торговал, еті — нет, еті — нікогда!

Пузир. Е, вже як такий купець, то краще не купуй овець!

Куртц. Еті — да! Я не купіл.

Входе Феноген.

Пузир. Післязавтрього сам поїду з Феногеном.

Куртц. Сам, еті — да!

Пузир. Нехай проганяють овець. Мені важко сидіть.

Куртц. Еті — да! Болной зовсем, не надо сматрил. (Пішов.)

ЯВА XIV

Феноген і Пузир.

Феноген. Там приїхав урядник, хоче вас бачити.

Пузир. Підожде. Оберни крісло до вікна. Так. О, овечки! Хороші... Єсть с кордюками... Худі, бідолаги. Нічого, одгодуємо. Восени чистої прибилі два карбованця на штуці... Так, Феноген?

Феноген. Шерсть, сало, солонина і шкури — я так думаю, що більше двох!

Пузир. Бирі мої, бирі! Цкелей! У, ви славні биречки мої. Іш, як ідуть, мов військо перед генералом. Недурно Петро Петрович звав мене овечим генералом. Поклич Петра Петровича.

Феноген вийшов.

Ху-у-у! (Витира піт.) Слава богу, хоч у спині не болить так, як боліло, — певно, налив прорвало всередину, і легше стало. Бирі, бирі, бирі... Мало купив дурний цей Карло.

Входе Харитон.

Харитон (з дверей). Феноген Петрович!

Пузир. Чого тобі? Лізеш, не спитавши, чи можна.

ЯВА XV

Пузир, Харитон, потім Золотницький і Феноген.

Харитон. В передній нікого нема, я думав, я поспішав... **Пузир.** Підожди, нехай вівці пройдуть. Не перебивай мені любоватися. — Входе Петро Петрович і Феноген. Феноген тихо розмовляє з Харитоном. — Чого ви там сидите, Петро Петрович, подивіться, які овечки і по рублю десять. Мерщій же, послідні проходять. Бирі, бирі, бирюшечки, бирічки!

Золотницький. Худі дуже.

Пузир. Нічого, зате молоді. Одгодуємо — два рублі на руб пользи. Отак треба хазяїнувать.

Входе Лікар.

Золотницький. Правда!

Пузир (тяжко переводє дух). Феноген, поверни мене на хату.

Феноген (повертаючи крісло). В Мануйлівці нещастя!

Пузир. Що, тік згорів?

Феноген. Ні.

Пузир. Слава богу. А що ж там сталось?

Феноген. Бунт. Робочі Ліхтаренкові голову розбили.

Пузир. Як?

Феноген (до Харитона). Розкажи, що знаєш.

Харитон. Почалось, кажуть, зранку. Мануйлівці, бачите, хотіли, щоб брали їх усіх щодня на роботу по такій ціні, як договорилися тоді, коли взяли в аренду їх наділи. А Ліхтаренко ніби ціну зменшив і тільки половину людей взяв на роботу. Ну, почався гвалт! А тут строкові робочі за харчі почали ремствувать. Слово по слову, хтось налаяв поганим словом Ліхтаренка. Ліхтаренко вистрілив з револьверта. Чи ранив, чи вбив — не знаю. Тоді кинулись до Ліхтаренка, він не вспів утікати в контору, і хтось каменем розбив Ліхтаренкові голову. Тепер Ліхтаренко заперся в конторі і щохвилини палить в вікно з револьверта. Люде одступили, але похваляються підпалить двір і тік.

Пузир. Ідоли! Пси! Феноген! Нехай зараз пошлють від мене телеграму губернаторові і исправникові так: бунт робочих, убили управляющего, підпалили двір. Налякать їх — скоріше виїдуть. До речі, тут урядник, клич його сюди. А ти, Харитон, бери другого коня, скачи в Мануйлівку і вкруть назад, щоб я знав, що там робиться.

Феноген і Харитон вийшли.

Бачите, ви кажете лежать. Де ж мені влєжать? От все сам зробив — і тепер аж легше. От урядник поїде в Мануйлівку, тоді я ляжу, спочину і завтра видужаю! Побачите!

Золотницький (до лікаря). От натура!

Лікар. Нерви страшенно напружені. Я певен, що в нього налив лопнув і почалося зараженіє крові, замітьте — пропасниця б'є.

Пузир, лікар, Золотницький, Феноген і Урядник.

Пузир (до урядника). Чули, певно, про бунт в Мануйлівці?

Урядник. Чув зараз.

Пузир. Прошу вас, беріть людей звідціль і їдьте, будь ласка, в Мануйлівку зараз. Губернаторові і ісправникові посилаю телеграму.

Урядник. Мануйлівка не мого участка. Крім того, я маю друге важне порученіє. По ділу злосного банкрута Михайлова слідователь постановив сьогодні привести вас для допроса як обвиняемого в сокритії дванадцяти тисяч овець. Получіть повістку. (Подає.)

Пузир. Сокритіє?! Яке сокритіє?

Урядник. Не знаю.

Пузир. Я приняв вівці від Петьки Михайлова на випас!

Урядник. Не знаю.

Пузир (втирає піт). Я вам кажу! У мене свідки єсть.

Урядник. Предписано вручить повістку і сьогодні привести для допроса як обвиняемого...

Пузир. Як привести?!

Урядник. Під караулом.

Пузир (піднімається). Під караулом?! Що ж це? (Опускається в крісло.) Світ перевертається, послідні часи наступили. (До всіх з одчаєм.) А? А? На випас дав дванадцять тисяч овець, а слідователеві показав, що я переховую його вівці!.. Ах ти ідол, ах ти прахвост.

Золотницький. Та у тебе ж свідки, певно, єсть?

Пузир. Аякже! Ах ти, ідол! Феноген, чуєш? Ти ж свідок?

Феноген. Своїми вухами чув, своїми очима бачив і знаю... Я присягну, що на випас.

Пузир (нервово часами втирає піт). Чуєте? Он які люде понаставали: прахвости із прахвостів, анафеми із анафем! Обмане, обікраде, заріже, ограбить, чортові душу продасть — аби гроші! Ні сорому, ні честі!.. Чи чувано коли про такі діла? Голяк масті Петька Михайлов, не маючи ні шеляга в кишені, умудряється брать гроші в банках, без грошей бере товари на фабриках, скрізь позичає, і всі дають! Багатіє не по дням, а по часам, тисячі бідолаг несуть йому гроші, як у банк, на проценти, а потім раптом шарах: банкрут! І такий злодій мошеник, грабитель тягне за собою в тюрму чесного, ні в чім не винуватого хазяїна! Ідольське... Прокляте діло!

Золотницький. На тобі лица нема, іди приляж, ми діло обміркуємо.

Пузир (через сльози). Петро Петрович! Рятуйте, рятуйте мою честь! Честь, Честь мою топчуть в болото! Я двісті, триста тисяч дам залогу.

Золотницький. Все зроблю, заспокойся!.. (Тихо.) Брат Калиновича прокурор, він поможе, справедливо полегшить твое становище.

Пузир. Так? Ох!.. (Тихо.) Скажіть, нехай рятує... я надіюсь, я певен.

Золотницький. Зараз візьму Феногена і їду до следователя. Що можна, все зробимо.

Пузир (тихо). Просіть від мене Калитювича... Нехай вибачить... Я дам

благословення на шлюб з дочкою... (Тяжко переводе дух, пропасниця його б'є,, він витирає піт і говоре про себе.) Обіщать можна все, аби вирятував... Обіцянка — цяцянка. (До всіх.) А будь ти проклят, вельзевулів ти син, Петька ти анафемович, бодай твоє тіло так розпалось, як твоє крадене багатство!

Лікар. Годі вже! Ідіть приляжте і заспокойтесь.

Пузир. Піду, піду. (Опираючись на Феногена, підводиться.) І ви заспокойтесь, обійдеться без операції — нарив прорвало. Одно погано: пропасниця причепилась... Нічого, пройде, і завтра я таки поїду з тобою, Феногенушка, вівці куповать.

Феноген. Поїдемо, поїдемо!

Пузир (іде й стає). Ага!.. Скажи, Феноген, Карлу, що одна овечка, з послідніх, біленька з кордючком, має поранений хвостик; друга, чорненький лоб, шкандибає на праву задню ножку. Нехай Карло обдивиться, щоб часом не згинули, — шкода худоби і потеря...

Пішли.

Лікар (до Золотницького). Два-три дні — і смерть! Урядник. А що ж мені робить, що я скажу слідователеві?

Золотницький. Скажіть слідователеві, що Терентій Гаврилович одібрав повістку від смерті і скоро дасть показаніє перед богом.

Завіса.

Примітки

1

Кирпич не есть цегла, а сухой кізяк, котрим топлять у херсонщині печі. (Прим. автора).